ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ
ՄԱՄՈՒԼ

ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍԵԱՅ

ՁՈՐԵՔՏԱՄԱՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

1884

ՆՈՅԵՄԲԵՐ

ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԻՃԱԿ 577
ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ 584
ԽՆԴԻՐ ԷՋՄԻԱԾՆԱՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆ 588
ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱՐԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ 593
ԽԵՂՃՈՒԿ ՍԵՒ ԽԱՉ 607
ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ 608
ԳՈՒԻՏՈՆ ԼՈՒՍԻՆԵԱՆ ԵՒ ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ ԲԱՆԳԻՐՔ . 612
ՊԱՏՐԻԱՐՔԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐ 615
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ 622
ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ 623
ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ 625

ՉՄԻՒՌՆԻԱ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ
ՄԱՄՈՒԼ

ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍԵՑԻՑ

ԺԴ· ՏԱՐԻ 1884 ՆՈՅԵՄԲԵՐ

ԱՂԳԱՅԻՆ ՎԻՃԱԿ

. . . . Խմբագիր

Ազգային կեանց մէջ, Սահմանադրութեան հաստատութենէն ի վեր, այսինքն թէ քառորդ դարէ ի վեր, չեմ յիշեր այնպիսի ժամանակամիջոց մը յորում Հայ ժողովուրդն որ ի Թուրքիա՝ առաւել քան երբէք հիմնաւոր բարեշրջութեան պէտքն զգար, որպէս է ներկայ ժամանակս։ Հին խմաստունք իրաւամբ կ'ըսէին՝ թէ մարդ էակին համար իւր ամեն ուրախութեան մէջ տխրութեան երակ մը հարկ է, և իւր ամեն տրտմութեան մէջ՝ ուրախութեան երակ մը. այսպէս չէ՞ միթէ ազգաց համար ալ։ Բայց, վաւա՛ք հաստնողին, ժամանակի մը հասած ենք որ մեր ազգին համար ուրախութեան ոչ մի երակ է թողած,

թէև յոյժ լաւանկատ աչօք քննենք իրերն որ կը դառնան մեր շուրջ։ Դէպքերն որ իրարու կը յաջորդեն՝ մանաւանդ երկու դարէ ի վեր՝ տեսակ մը նմանութեամբ յիշեցնել կը թուին մեզ 1876-78ի պետրոյ թուականներն յորս, քաղաքական աշխարհի մէջ, կայծակի արագութեամբ՝ ինչպէս կ'ըսեն՝ մի գետ միոյ հատնող անակնկալ դիպուածներ վեր ի վայր կը յուզէին արեւելից աշխարհն ահագին դղրդմամբ։

* * *

Գրեթէ ճիշտ երկու տարի առաջ, 1882ի վերջերն, կը վախճաներ Ա.ժենայն Հայոց Հայրապետն Ս. Երուսաղէմի Գահակալն արդէն Թողած որ իւր Ս. Ա.թոռն և Կ. Պոլսոյ Կրեսոսներուն դիմած՝ պարտուց անհնարին բեռան մը ներքեւ ընկճուելու երկիւղէն։ Կիլիկիոյ Տ. Մկրտիչ Կաթողիկոսն, հանդիսաւոր և համբուրաւոր ուխտադրութենէ մը յետոյ որ իբրեւ զկնի Ս. Պատարագի, դեռ նոր դարձած էր յիւր Ա.թոռն, և սկսած էին ակադեմական վիճաբանութիւնք Ազգային կեդրոնական վարչութեան մէջ, որոյ պետն յապուշ կրթած էր Ս. Կաթողիկոսին անհրաժան և յանգինակը մեկնելուն վրայ, թէեւ չանք չէր խնայած զնորին Սրբազնութիւնն չոգենաւէն եւս դարձընելու համար։ Մինակ վախիթարութիւնն որ կար յայնժամ՝ սա էր թէ Կ. Պոլսոյ Ա.թոռոյն Գահակալն՝ կայսերական հրամանաւ՝ հրաժեշտ տալով իւր միամեայ մեկնութեան՝ հանդիսապէս դարձած էր իւր պաշտօնին մօտն՝ նոր յոյսեր թուելով բերել իւր հետ առ բազմակարօտ ժողովուրդն, որ Մայր Եկեղեցւոյ բեմէն աննկարագրելի յնդութեամբ կը լսէր այն առաջին անգամ աղգային ներքին քաղաքական ուխտաւոր խոստումն և գրեթէ կը հաւատար երջանկաւէտ գարադիսոյ մը սկզբնաւորութեան։

Ա.պա ուրեմն պակաս չէր յայնժամ ուրախութեան դէթ մի երակ, որ գոնէ կը կայլակէր Հայ ժողովրդեան պասքեալ չրթանց վրայ, այն ժողովրդեան՝ որ անցեալին

դաւն վարձերով աղգային ապագայ մօտահաս բարօրութեան մը կանխավճարն եղած լինել կը հաւատար . . . :

* * *

Այլ ահա անցան երկու տարիներ, պատրանայ երկու ընդարձակ տարիներ, և դարձեալ այսօր թափուր աթոռ մ'ունինք յԷջմիածին, թափուր աթոռ մ'ունինք յԵրուսաղէմ, խախուտ աթոռ մը՝ ի Սիս և, ամենադառն դըժբախտութեամբ մը՝ թափուր աթոռ մ'ունինք ի Կ. Պոլիս: Ուրախութեան ոչ մի երակ, մխիթարութեան ոչ ինչ ունինք ուրեմն այսօր: Եթէ Նախախնամութեան մատն չէր որ կը ծանրանայ մեր վրայ՝ չգիտեմ թէ ուր պէտք է վնտռել այս աղգային դժբախտութեանց սկիզբն:

* * *

Բայց, անշուշտ Նախախնամութեան անհասանելի խորհըրդոցն, արդարեւ մի մեծագոյն աղգային դժբախտութիւն եղաւ այն վաղահաս կորուստն զոր կրեց Հայաստանեայց եկեղեցին ի վերայ անձին Ա. Արժապետեան Ց. Ց. Ներսէս Հոգեշոյս Սրբազան Հօր. պատուական կեանք մը, բաղմամեայ և բազմապիսի թանկագին փորձառութեամբ օժտեալ, ինչ ինչ կարեւոր ծառայութեամբ նշանաւոր հանդիսացած յաղգային ժամանակակից պատմութեան և, իբրեւ Գլխաւոսի եկեղեցւոյ սպասարկու, պատուաւոր դիրք մը առացած երաւամբ ի շարս արժանաւոր պաշտօնէից Հայ եկեղեցւոյ, երբ այսքան վաղաղրաւ կ'անհրեւոյթանայ իւր ժողովրդեան մէջէն, անհնար է մեծագոյն դժբախտութիւն մը չհամարել զայս դաւն կորուստ, զոր թերեւս սահմանած էր Նախախնամութիւնն իւրումն աղգային վշտաց:

* * *

Իսկ այն ընդհանուր յուսահատութիւնն, այն բուռն համակրութիւնն զոր ցոյց տուաւ ընդհանրապէս Հայ ժողովուրդն, այս սգալից առթիւ, Նորին ողբացեալ Սրբազ-

նուիրեան՝ անօրինակ չուք ընծայելով յուզարկաւորու-
թեան հանդիսին և ամփոփելով մարմինն Փայր եկեղեց-
ւոյ տաճարին մէջ, ըստ իս բարեհնչեան մխիթարուհին մը
է Հայ աղգի գաղափարաց աղնուացման և ընդհանրապէս
ժողովրդային յառաջադիմութեան նկատմամբ։ Պատմու-
թեան առջեւ, որուն պարտինք յանձնել խղճով՝ իբրեւ
անաչառ վկայի՝ ամեն ժամանակակից իրողութիւն իւր
բուն դոյնովը ի լոյր հանդերձեալ սերնդոց, պատմու-
թեան առջեւ տովորական մեկնութիւն մը չունի այդ հա-
մակրութիւնն՝ և ահա, այս կարի ծանր կորստէն յետոյ
իսկ, միակ մխիթարութիւնն զոր կարելի լինի գտնել՝
այդ ժողովրդական համակրութեան մէջ է միայն։ Հաստա-
տակ տեսակէտ մը նկատելով՝ դիւրին էր այդ գրեթէ
համազգային անօրինակ համակրութիւնն ընծայել հան-
գուցեալ Ներսէս Պատրիարքի անձնական արժանեաց.
բայց երբ աւանդ մը կ'ուզուի յանձնել պատմութեան՝
ճշմարտութեան ձեռօք պէտք է յանձնել զայն։ Ցէր
Ներսէս Սրբազանի արժանիքն դժուարին չէ որակել. և
մի խղճամիտ պատմիչ, առանց իսկ Տակիտոսի առասպե-
լանման ճշմարտախօսութիւնն ունենալու, մի աղգային
պատմիչ որ շատ բան չ'երկնչի ղՀել վասն ճշմարտու-
թեան, չէ կարող կարեւոր մաս մը չխորել այդ հանրա-
կան եռանդուն համակրութենէն և չընծայել զայն աւե-
լի բարձր նկատմանց։ Խոստովանելով հանդերձ թէ ժո-
ղովուրդն յաճախ կ'երթայ ղՀետ պատրանաց՝ անհնար է
չզգածուիլ սակայն ի տես եռանդնալից խանդի որով
վառեալ լինի մի ժողովուրդ աղնուագոյն ձգտումներու։
Ոսկեփետուր երազ մը պաղ իրականութենէ մ'աւելի
քաղցր է յաճախ մարդ էակին, և օրերով կը համակրի
մարդ անրջական ոգւոյ մ'որ բարերաստութիւն և եր-
ջանկաւէտ խաղաղութիւն ընձեռած էր իրեն՝ թէեւ յե-
րազի ։ ։ ։ ։

* * *

Բայց մերթ ժողովուրդն անհամեմատ աւելի խոհա-
տուն կ'երեւի քան առաջնորդն, նաւաղն քան նաւապետն,

երբ մըրիկ մը կուգայ կ'անցնի. ծվ կը տուժէ. — պատասխանն յայտնի է, մի հարցներ։

Յաճախ պատշաճից օրինայ անտեսութիւնն մոլար քայլերը առնել կուտայ առաջնորդին. երբեմն սա կը մըղուի չափազանց եռանդէ, որ միայն սրատեսութեան ժամուն նպաստաւոր է իրեն, բայց ոչ նաեւ պատմութեան առջեւ՝ որ անողոք է։ Մեծ էր արդարեւ սուգն ողջ բերա Ներսէս Սրբազանի կորուստն. այլ, որչափ ալ դիւրընբռնելի լինին այս օրինակ ողբալի կորստի մը յառաջ բերած յուզմունքն, որչափ ալ բնական լինին չափազանցութիւնք այսպիսի պարագայից մէջ, պարզ թէեւ սրատեսին համակրութեան մը սահմանէն շատ անդին անցնելով, չափազանցութիւնն իսկ չափազանցելով՝ նուիրական մեծութեանց մօտենալ, Յահակայ ու Մեսրոպայ եւ երանաշնորհն Ներսէսներու դերեզմանաց բազմադարեան խաղաղութիւնն վրդովել՝ բաղդատութեան կշիռ մը գտնելու համար, և պաշտօնական բեմերէ այդ սրբազնագոյն անձնաւորութեանց տոտիներն ու քարփն պատկերայեալ տեսնել յանձին Ներսէս Պատիարքի, այս օրինակ չափազանցութիւնք ոչ միայն աններելի են ծանրագլուխ ժողովրդոց, այլ և սրբապղծութիւն իսկ են առաջի պատմութեան. և մեր ազգային ու եկեղեցւոյ և դպրութեանց պատմութեան մէջ նշանաւորագոյն հանդիսացող այդ պանծալի անձնաւորութիւնք, այդ անհնանալի սրբազնութիւնք ոչ միայն երեսփ. ժողովոյ առենապետին՝ դբժբախտաբար՝ պաշտօնական յայտարարութեամբ, ոչ միայն կուրաց քաղքի ընորհունակ քարոզչին պոռոտախօսութեամբք, այլ մինչեւ տիեզերական ժողովոյ մը վճռումն իսկ չպիտի կրնային երբէք բաղդատութեան կշիռ լինիլ այս նոր ժամանակայ մէջ. վիհ մեծ է ընդ մեզ և ընդ նոսա. այն հին բարեծնունդ ժամանակայ հետ անցած գացած են այդ իսկապէս ՄԵՆ ՄԱՐԴԻԿ, հիմունք եկեղեցւոյ, անձնդիր հովիւք լուսաւորչեան հօտին, ճըշմարիտ առաջնորդք Հայոց ազգին և անմահ մշակք Հայ դպրութեան։ Ազգային եկեղեցական, քաղաքական և

մատենադրական պատմութեան պարզ ծանօթութեանց իսկ անդիսանալ է այդպիսի աննուէր համեմատութեանց ժոխլ, կամ՝ առ չնորհուկս յիշատակի մ՚որ յարգելի է յաւէտ և ոչ պաշտելի՝ ձեռն մխել է Հայ ազգութեան որոյն իսկ , որ խաղալիկ չկրնար լինիլ բնաւ չողմարար մարդելուզայ: Ազգային ժողովոյ առենապետն պարտ էր գիտնալ՝ թէ երեսփոխանական դերագոյն ժողովոյ մէջ, որ ներկայացուցչին է Հայ ազգին մեծամասնութեան, անները լինելէ առելի բան մ՚էր յանուն անիմաստ բարեկամութեան՝ անարգանք ընել ազգային այն մեծապանծ անձնաւորութեանց յիշատակին , եթէ դիտէր ինչ որ կը խօսէր· իսկ եթէ չէր գիտեր թէ ոյք ամանք են այն Սահակն ու Մեսրոպն և այն կրկին ներսէսք, Պարթեւն ու Շնորհալին, լաւագոյն էր քանի մը հատուած առելի թարգմանել եւրոպացի հեղինակաց ասոր պատշաճ դործերէն, որք կրնային դանել գրագիտական դեղեցիկ ճաշակ տալ երեսփոխանաց ի մասին բարեբիւր ոճոյ և պատասխանութեան . . . . :

* * *

Այժմ պոյ առնոյն մէջ ենք· երեսփոխանաց ժողովէն սկսեալ մինչեւ յետին ընկերութիւնն ասդ սիրտ պահեն այս ամէն առիթով· տար երկինք որ այս պոյ աւուրց յաջորդէին ուրախութեան՝ աւուրք, կամ լաւ եւս՝ գործունէութեան աւուրք: Նշմարանի բեկեալ ընտրութեան ի բաժանն՝ յուսանք թէ, յետ այսքան դառն փորձերու, ազգին հանրական բաղձանաց համաձայն պիտի ընթանայ Ազգային ժողովն, որ դոնե այս անգամ, այս կենսական ընտրութեան մէջ, եթէ ոչ անկախ դրեայ՝ դէթ անկախ պատրաստ լինել և կարող խակ է լինել: Բերայի ակմբոյ մէջ արուած որոշմունք յուսալի է որ այս անգամ ազգեցութիւն չկարենան ընել երեսփոխանութեան վրայ, որ առաւել քան երբէք լրջութեամբ պէտք է ձեռք առնու Ամենայն Հայոց Հայրապետի ընտրութեան խնդիրն՝ կէտ նպատակի ունենալով միայն ազգին

չահն։ Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան և սուրբ Երուսաղէմի պատուոյ բարձման կնճռոտ խնդիրք, ինչպէս դժուարին չէ դուշակել, վերապահուած կ'երեւին Կ. Պոլսոյ նորընտրելի պատրիարքին իմաստութեան. տար երկինք որ սահմանադրապէս ընտրեալ սահմանադրական պատրիարք մ'ունենայինք Դում-Դարուի Պատրիարքարանի մէջ, ոպպէս բաղձանք կը յայտնէր անցեալներս մի ազդային օրաթերթ։ Եւ յետ այսքան բազմակնճիռն խնդրոյ կարգադրման, կը մնայ դարձեալ մի ոչ նուազ կենսական խնդիր ու կրթութեան խնդիրն։ Նորընտրելի պատրիարքին մեծագոյն հոգածութեան արժանաւոր պարտէ լինել այս չափազանց լքեալ խնդիրն, որ սակայն ազգային ներքին բարւոքմանց կարեւորագոյնն պարտ էր նկատուիլ ի սկզբանէ։ Ժամանակաց նշաններէն էր արդեօք և ցարդ եղած հալածանքն ընդդէմ վարժապետաց, ընդդէմ այն կարեւոր սարքին՝ որ ազգային յառաջադիմութեան գլխաւոր նպաստողն եղած է ի սկզբանէ անտի ինքնօգնութեան ոգւով։ Գերեզմաններ կան որ դեռ բողոք կը բառնան այն չարաչար հալածանաց դէմ, և պատմութիւնն անստուտ վկայ պիտի լինի այս վերջին տասնամեայ միջոցին մէջ այն դառն զրկանաց, այն տկարի և հզօրի կռւոյն, որ տեղի կ'ունենայինն մերթ ընդ մերթ և առաթոռ կոխան կը լինէին յաճախ արդարութիւն և անկեղծութիւն ատութեանց և մեքենայութեանց ներքեւ։

Կ. Պոլիս, 15 Նոյեմբեր 1884։ Վ.Մ.Հ.

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ

Ի վաղ՝ Քրիստոսի Յարութեան Տրտուկներին, խումբ խումբ հաւատացեալ կիներ դէպի մեռելանոցը կ'երթային, հոտաւէտ ծխոյ մը հետ կը գնային, ու երբ հինները վար կախելով զոհ մոխիրը, ժպտայն կ'երգեն.

Յարնծացէք ուրախացէք. Ալէլուիա։

Այսօր ոսն էր Մարիամայ. Ալէլուիա
Մարիամ գընաց դուռն ի յերին. »
Քամակն ի գարկ խաչաքարին. »
Ծընաւ լրեր Յիսուս որդին. »
Երնեկ է քե, [redacted] Մարիամ, »
Որ Քրիստոսին դադմէր եղար. »
Երնեկ է քե, բուրդ խանճարուր, »
Որ Քրիստոս մէջ քե փաթուխեցին. »
Երնեկ է քե, քարէ մրսուր, »
Որ Քրիստոս մէջ քե ծուարեցին. »
Երնեկ է քե, պինա ծանարման, »
Որ Քրիստոս մէջ քե օրօրեցին. »
Երնեկ է քե, Մարիամ Յովսայ, »
Որ Քրիստոսին օրօր ասեր. »
Երնեկ է քե, կոյս Մարիամ, »
Որ Թագաւորներ քե տես էկան. »
Երնեկ է քե, սըրբ Ովանէս, »
Որ Քրիստոսին քաւոր եղար. »
Երնեկ է քե, գէտ Որդանէս, »
Որ Քրիստոս մէջ քե մկրտեցին։ »
Երնեկ էր էն տարին, էս տարին. »
Որ Երուսաղէմ չինեցին. »
Շինեցին թամամեցին. »
Սունն ու գերան պակսեցուցին. »
Մառին զարնեն, ծառ կը ճըչայ. »
Սըղոց քաչեն, արուն ֆըչայ։ »
Ով որ Յիսուս երեք բերան յիշայ,
Իւր հօր մօր մեղք դատաստանին Աստուած չյիշայ։

(Տանը փոքր երեխայէ անուանը կը հարցանեն պատրեզ. ըստեղ ինչ կը պատասխանուի՝ նկարագրած է)

Ներսէսը ճուխտ էր ճըխացաւ. Ալէլուիա
Իւր զաւակէքն ամբռաւացաւ, »
Հէրը կերաւ ուրախացաւ. »
Մէրը կերաւ անմահացաւ. »
Աղբեր կերաւ վեր վեր թըռաւ. »
Գայրը կերաւ, ինկաւ թոնիր, կօտն երեցաւ: »
Ներսէս նստեր ծառի հովին, »
Բըռչամ թալեր կանանչ ճիւղին. »
Առջև դըրեր բոլոր սինին. »
Վըրէն ելին հազար բարին, »
Կը թխեն ի ձեռն Նըռան դինին: »
Օճառ լեղուն երկու ճըղէն, »
Մէկն էր չարոց, մէկն էր բարոց. »
Զարոցն երթէր վէր սարեբաց. »
Բարոցն իջէր վէր ձեր տան վէր ձեր տեղաց. Ալէլուիա:

— Մամիկ, մամիկ, ինչ կը բանես. Ալէլուիա
— Բուրդ կը դըզեմ, բուրդ կը մանեմ. »
Սարկաւագին չապիկ կարեմ. »
Վարդապետին կընդօջ անեմ: »

— Մամիկ, մամիկ, ես քե ծառայ, »
Սօլերդ հագիր թող ճըռվըռայ, »
Դեհ մառնի դուռ էլիր գընա: »
Մենք չենք ուզեր ծի մ'ու ջրի մ'. »

Մենք կ'ուզենք մեր քէֆի դին, »
Մեր քէֆի դին — պուտիկ մ' դինի:

Թէ կու տաք, դուք չէն կենաք,
Թէ չէք լսար, դուք չէն կենաք:

Արև արև ելի դուրս,
Ոսկէ ծամեր թալի դուրս,
Ես կը չողամ,
Ես կը դողամ,
Շող չող սաւան թալ գլխուն:

(Զաբսանճաէի պաղարանէ մը ֆրուաէ)

Թուխ աչեր· չես իգալ օր մի հարցանես·
Շատ եմ քաշել դարդ ու ղահր քեզ համար·
Այս կրակիս այլ չեմ կարող դիմանալ։
Սպիտիկ ճակատ, բարակ յօներդ են կամար·
Ա՛յ անողորմ, ես եղել եմ նաւավար,
Ղարղ եմ եղել, ծովդդ ելնել չեմ կրնար·
Այս կրակիս այլ չեմ կարող դիմանալ։
Գիշեր ցորեկ քո սէրն արել դիս վարամ·
Ա՛յ անողորմ, դեմ քար չեմ որ դիմանամ·
Քունս չիգալ, ելլեմ երթամ քնանամ·
Երթամ պահ մի լալով ժուռ գամ, այլ սիգամ։
Գիշեր ցերեկ քունս է հատել աչերուս·
Ա՛յ անողորմ, ականջ արա.քու դիրոյս·
Հէքիմ ես դու, դաս դեղ անես խոցերուս·
Այլ չեմ կարող այս ցաւերուն դիմանալ։
Գիշեր ցերեկ քո սիրոյդ ես հառաչեմ·
Կ'ուզեմ անունդ բէյան անեմ ու կանչեմ,
Այլ չեմ կարող դաղտուկ ապրիլ, կու կանչեմ·
Այս կրակիս ալ կարող է դիմանալ։

Գացինք Գուլէսօր, Տարանք հովըւուն,
Առինք ջուխ մի սօլ· Անհնենք կաթ մածուն։
Հագանք տօրէ դօր։ Հովիւ խըռռալաւ,
Գացինք Մօլի գեղ· Կըթոց դըլորաւ,
Առինք նուկի մ'եղ· Ոչխար մալուլաւ,
Արինք ծուաղեղ։ Բէյրուր չիւարաւ։

ԸՆԿԶՈՎ ԵՒ ԵՂՈՎ ՊԱՌԱՒ

Պառաւ Էկաւ կուզէ կուզ· Եղն իբրիկէն կը կաթայ,
Ծոցեր իլնն էր ըճկուզ· Ընենք խըլենք հալուա ու գաթայ·
Ցըմէնուն բաժնեց երկուս երկուս· Թող կիրակուս փըրփրթայ։
Կիրակոսին հառասուներկուս։ Ահա՛ չըմէնուս երկուս երկուս,
Պառաւ Էկաւ խլաթայ, Ահա՛ կիրակոսին հառասուներկուս։

ԼՈՒԵՐ

(Մշո դաշտին)

Էա ար լուեր, մատաղ լուեր,
Սուր մրուրներ,[1] բարակ ճիւեր։
Ցերեկ կ'ելնէք պատերն ի վեր,
Գիշեր կ'ելնէք ծրնկեներս ի վեր։
Հաւար լուեր, եւ այլն։

Լուերն Էկան հուրի հուրի,
Գագզ Անհու հէծիլ սարբի։
Հազար տեղով արաւ հանեն,
Տրնէն հանեն գերի արին։
Հաւար լուեր, եւ այլն։

Լուերն Էկան խարար խարար,
Ելայ վախայ գար ի Լարար։
Բոլբերի շարբ մի արար,[2]
Վրզէս բրանեց լուի բարար։
Հաւար լուեր, եւ այլն։

Լուերն Էկան շրմալ շրմալ,
Ձիս թալեցի մօտ ուս գնալ,
Ոնիկն առեց բիր ու բեմալ,
Անիծ շրջեց գլխուս թեմիլ։
Հաւար լուեր, եւ այլն։

Լուեր Էկան կը խրխրնջան,
Ասբո ցուցին գիս մատ բրնջան[3]
Կէս գիշերին փրշատ մ' մրնջան.
Ելայ փախայ ջուրի Սրնջան։
Հաւար լուեր, եւ այլն։

Լուերն Էկան ադով մադով,
Ելայ վազի ջուր ի Յողնով.
Փախայ մրատայ բրիի կռով,
Ձրնկրատացի ոնով դոդով։
Հաւար լուեր, եւ այլն։

Ելայ գացի ջուրի Բազին,
Էկաւ լուերու ծուռ դազին.
Փախայ մրատայ գուշու կաշին,
Բրանեցին զոռեներս կը խաշին։
Հաւար լուեր, եւ այլն։

Ելայ գացի չուրի[4] մեր Մուշ,
Հասաւ լուերու ծուռ չավուշ.
Փախայ պատայ Մըշու պազէն,
Հասար արի Սիճնա տղէն։
Հաւար լուեր, եւ այլն։

(Պոլանքիէն)

Արևն առեր բուխայ բուխայ,
Մարգրիտ կապեր բացաք փուխայ.
Ես քե սիրինք, թող ըսեն ցուդայ։

Արևն առեր կամար կամար,
Մարգրիտ կապեր ոսկի քամար,
Ես քե սիրինք Ջանիս համար։

Զառըր զարկին ըսպայ ըսպայ,
Սև Թոնաքայ կարմիր գուբայ,
Ջըլելուխիւն կ'էհնեմ Թօրայ։

Թիֆլիզ քաղքի գալան գիտան,
Սարևն կու գան Ջուղղ մը Ֆիտան.
Ալջէր Մարգրիտ ընծի կու տաՙն։

Մեր դրան առջև առուն հանած,
Միջու միջու ուչհան ցանած.
Մարգրիտան է իմ սըրտի սիրած։

Մեր դրան առջև չիչխան ու ուռ,
Ատուած փակեր ասպըզի դուռ.
Մարգրիտան ասՙով դարձեր եմ ծուռ։

Մեր տուն ձեր տուն դիմաց դիմաց,
Հերիք անեմ աչքով իմաց.
Մա՛րգրիտ, ել ինձ ճար չըմնաց։

Ալև զարկե խամուռ բերդին
Կըրակն ինկեր մէջ իմ լերդին,
Մարգրիտան առնեմ Թող գիս խեղդին։

---

1 Շրթունք։ 2 Թրիք։ 3 Աղխուն։ 4 Միւղէ։

ԿՆԿԱՆ ՀԱՒ

Կաղնի վարոց քօքէ հան
Փաչէ արի կնկան ջան.
Կընիկ սև օճու նըման.
Ջադար դրախտից դուրս իհան:

Աամիկ էլեր կ'երթայ յեզին. Դիլբար ըման, ըման, ըման:
Կը ըրորէր քընդ թուխ մաքին. Դիլբար ըման, ըման, ըման:
Աամիկն էլեր կ'երթայ կանդառ. Դիլբար ըման, ըման, ըման:
Ծամեր յուսին խանգալ մանգալ. Դիլբար ըման, ըման, ըման:
Աամիկ էլեր կ'երթայ յօղին. Դիլբար ըման, ըման, ըման:
Արև զարկեր վըզի տօղին. Դիլբար ըման, ըման, ըման:
Ես ղուրբան եմ քո Աստղծողին. Դիլբար ըման, ըման, ըման:
Աամիկ էլեր կ'երթայ ի ջուր. Դիլբար ըման, ըման, ըման:
Շաղրաղին զարկեր ճըռնչճուռ. Դիլբար ըման, ըման, ըման:
Աամիկ էլեր կ'երթայ մարագ. Դիլբար ըման, ըման, ըման:
Ինչ որ հագեր է մուբարաք. Դիլբար ըման, ըման, ըման:

(Իմ գրական վաստակներէս) ՍՐՈՒԱՆԶՏԵԱՆՑ Գ. Վ.

ԽՆԴԻՐ ԷՋՄԻԱԾՆԱՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆ

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԼԸ

Մեր նախորդ յօդուածին մէջ գրած էինք թէ վսեմ Տօնառաքօք Քօրօնադօք ղօրապետի պաշտօնական դիրքը մեր Ազգային ժողովին կողմէ աւելի կարուկ և որոշ դիրք մը կ'պահանջէր:

Արդ՝ Հայրենիքի 1,678 թուոյն մէջ վ. ստորագրութեամբ կայ յօդուած մ'որ ցոյց կ'տայ այդ կարուկ և որոշ դիրքն և կ'յորդորէ մեզ այդ դիրքը բռնել:

Ահաւասիկ այդ յօդուածը.

«Շատեր կը հարցընեն թէ ինչպէս պիտի լուծուի այս անդամ Կաթողիկոսական երկրորդ ընտրութեան խնդիրն և Ազգային ժողովը ինչ դիրք պիտի բռնէ Վսեմ. Տօնտուքօֆ Քօրսաքօֆ գօրապետին պաշտօնական յայտարարութեան առ Ս. Աինօդն։

«Ըստ մեզ՝ Ազգին համար լուծուելիք խնդիր չկայ։ Ազգն Ազգային ժողովը, համաձայնութեամբ Էջմիածնայ Ընտրողական ժողովին, իր ընտրութիւնը կատարած և այդ ընտրութեան տեղեկագիրը Ռուսաց կառավարութեան ներկայացուած է։ Ազգն ընտրած էր արդէն երկու ընտրելի կաթողիկոսական, մին հոգելոյս Տ. Տ. Ներսէս Սրբազանն և միւսն Տ. Մելքիսեդեկ Սրբազանը։ Ռուսիոյ կառավարութիւնը պատրուակ բռնելով հոգելոյս Սրբազանին հրաժարական առ Ազգն, որ չէր ընդունած զայն մինչև վերջն, անվաւեր հրատարակեց այդ ընտրութիւնն և հրաւէր կարդաց Ս. Աինօդին որ աղգովին նոր ընտրութեան ձեռնարկուի։ Անտարակոյս Ս. Աինօդը մօտ օրերս պիտի հաղորդէ այդ հրաւէրն Ազգային Պատրիարքարանի կամ ժողովին։

«Արդ՝ Ազգային ժողովն այդ հրաւէրին ի պատասխան մեծ իմաստութեամբ վարուած պիտի լինի եթէ՝ հանգիստաւոր նիստի մը մէջ, ուր միայն Հայաստաննեայց եկեղեցւոյ ընտրական իրաւունքն և Ազգին արդէն արտայայտած կամքն ի նկատի առնելով՝ ծանուցանէ Էջմիածնայ Ս. Աինօդին որ կարևորութիւն չկայ նոր ընտրութեան ձեռնարկելու, թէ՝ հոգելոյս Ներսէս Սրբազանին ողբալի մահուանէ ետք՝ երկրորդ կանոնիստան է Ազգին ընտրեալն և թէ եկեղեցւոյ օրէնքը կը պահանջէ որ այդ երկրորդ կանոնաստի անունը ներկայացուի առ որ անկ է։

«Այս արդար և օրինաւոր պատասխանը տալով առ Ս. Աինօդն, Ազգային ժողովը պիտի հաստատէ հրապարակաւ,

«Նախ՝ թէ դիտէ յարգել ապագային տրուած որոշում մը և պաշտպանել Եկեղեցւոյ իրաւունքն՝ որոց աւանդապահն է ինք. Երկրորդ՝ թէ դիտէ արդի պարագայէն օգուտ քաղելով ամենայն քաղաքավարութեամբ գործնական բողոք մը բառնալ այն կաթոլիկոսական մասին, որ՝ սակայն, բնաւ չպարունակեր տրամադրութիւն մը յայտնող թէ երկրորդ ընտրելին Ռուսաց վեհափառ կայսեր բարձր վաւերացման իրաւունքէն զուրկ է, այլ ընդհակառակն երկու ընտրելիներու ներկայացումն միտն կամ միւսին ընդունելութիւնը կ'ենթադրէ, ինչպէս և կը պահանջէ ազգային բաղձանքն. Երրորդ՝ թէ դիտէ իբաց թողուլ ամեն անձնական նկատում, դիւանագիտական հաշիւ, մտածին դժուա-

թութիւն և ենթադրութիւն ու միայն և մի միայն Ազգին մեծագոյն և կենսական շահերը կէտ նպատակի ընտրել, պատրաստելով ապագային համար ղեկավարիչ և թողլով պատմութեան մէջ արժանաւոր անուն։

«Այս ընթացքը բռնելով Ազգային ժողովը արմատէն պիտի ջնջէ այս կուսակցական խլրտուքներն ու մեքենայութիւնները, նոյնպէս օտարոտի ազդեցութիւնները որ արդէն գաղտնի և մութին մէջ սկսած կը թունաւին, պիտի դիւրացնէ Պատրիարքական ընտրութեան հետ նաև կաթողիկոսականն, և առաջը պիտի առնու անակնկալ անպատեհութենց և ազգայնաս հետևանաց, ինչպէս և պիտի պարզէ շատ կենճռոտ խնդիրներ, շատ կասկածելի և ազգին համար մութ կէտեր, եթէ Ազգային ժողովը իր արժանապատուութեան և իրաւանց գծած ուղղութեամբ շարժի։

«Թող չառարկուի մեզ որ այդ ընթացքը պաշտօնական դժուարութենց կրնայ բախիլ և անդորձադրելի մնալ, ինչպէս ոմանք, ո՛դիտէ ինչ նպատակաւ, սկսած են այս օրինակ խօսքեր յեղյեղել. Թող չառարկուի մեզ թէ՝ Ռուսիոյ տէրութիւնը չպիտի ընդունի այդպիսի ազգօգուտ յայտարարութիւն, ինչպէս երբեմն ֆեքտոյէ պատճառներու հեղինակները կ՚առարկէին. վասն զի ո՛վ որ Ռուսիոյ ներքին դիտաւորութենց խորը թափանցած լինել կարծելով՝ անոնց ձրի փաստաբան կը կանգնի, նա ազգային շահուց դէմ կը դործէ և Ազգին ընտրական իրաւունքը կը բռնաբարէ։ Եթէ չընդունուի Ազգին որոշումն, երկրորդ ընտրելիին նկատմամբ, թող այդ չընդունելութեան յայտարարութիւնը նոյն ինք Ռուսիոյ տէրութիւնն ընէ, թէև չենք կարծեր որ ընէ հպօր Տէրութիւն մ՚որ քաղաքագիտութեան մէջ յետին ծայր նրբամիտ և փորձառու է։ Հետևապէս այդպիսի առարկութիւններ մեզի համար արժէք մը չունին և լոկ ենթադրութիւններ են ու կը մնան միշտ ի վնաս Ազգին, կամ Ազգային ժողովին կողմէ վերհերոտութեան նշաններ պիտի երևին՝ ցորչափ խնդիրը մեր առաջարկած կերպով չդործադրուի։ Ո՛չ պէտք կայ գուշակել և ոչ կանխել այս պարագային մէջ ուրիշին և մինչև իսկ Պետութեան մը տալիք պատասխանն, վասն զի ո՛չ հզօրի և ոչ տկարի խնդիրը կայ, այլ եկեղեցական իրաւասութեան խնդիր, այլ միայն ազգային պարտաւորութիւն մը կատարելու կարևորութիւն։

«Ի՛նչ արդիւնք որ ունենայ այս ուղիղ և պատուաբեր ընթացքը, միշտ չահաբեր պիտի լինի Ազգին։ Ասոր կ՚ելրակացընենք

որ Ազգային ժողովին պաշտօնն այս պարագայիս մէջ որոշակի դծուած է, այս է՝ յայտարարել ի պաշտօնէ առ Ս. Սինոդն թէ՝ արդէն կայ կաթողիկոսական ընտրելի մ՚ազգովին որոշուած և թէ Ս. Սինոդին պարտաւորութիւնն է այդ յայտարարութիւնը հաղորդել առ որ անկ է։»

Ինչպէս կ՚երևի՝ Պ. Ջօդուածադիրը քալ գուշակելով որ մեր Ազգային ժողովը չպիտի ունենայ բաւական արիութիւն կաթողիկոսական խնդիրը՝ մեր առաջարկին համեմատ, նկատել և կարևոր եղած միջոցներն ի պաշտօնէ անուղղակի ի գործ դնել, մտադիր է միջին ճամբայ մը բռնել և արդէն եղած ընտրութիւնն՝ իբրև կատարուած իրողութիւն համարելով՝ անոր վրայ հիմնել գործելու եղանակ մ՚որ իր գործնական առաւելութիւններն ունի, այս տեսակէտով որ երկար բանակցութեանց առաջն առնէ գատ՝ առաջադրեալ նպատակին կ՚մօտենայ։

Բայց միթէ Ազգային ժողովը այդ յօդուածին խմաստով չարժելու տրամադրութիւն ունի՞, կամ՝ աւելի պարզ խօսելով՝ կաթողիկոսական խնդիրն՝ եթէ ոչ հիմնովին, գէթ մասամբ լուծելու և Ազգին ընդհանրական իրաւունքն աղատելու միտում ունի՞։ Այդ հարցման պատասխանելու համար բաւական է միայն քննել այն ղգացմունքն ու դաղափարներն որ առ հասարակ կ՚պաշարեն մեր երեսփոխանական մարմնոյն սիրտն ու գլուխն՝ երբ իր գործն ի՛ջևիաձնայ և ասով Ռուսիոյ կառավարութեան հետ է։ Ռուսիա իր աչքին ահաւոր պետութիւն մը կ՚երևի՝ որուն իրը թէ դէմ նպատակն է Հայերը խորտակել՝ եթէ երբէք իրենց եկեղեցական իրաւանց պաշտպանութեան համար խօսք մը, գանգատ մը, շարժում մ՚ընեն. ուստի ծայրագոյն զգաստութիւն կ՚սեպէ մինչև գետինը խոնարհիլ՝ երբ հիւսիսէն հով մը փչէ, հով՝ որ շատ անգամ չինծու է, ուռած փամփուշտ մ՚է որ դիտմամբ կ՚գլորուի դաս մը միամիտներու մէջ՝ իբրև փարձ, և այդ փորձն երբեմն այնքան կ՚յաջողի որ միամիտները կարծելով թէ այդ փամփուշտին մէջէն ահագին փոթորիկ մը պիտի փրթի՝ սկսին դողալ և ծակէ ծակ փախչիլ՝ դոչելով. — Մի՛ խօ-

սիք, մի՛ չարժիք հիւսիսային ուռականին դէմ, ձեր ձայնը, ձեր իրաւունքն անզօր են անոր դէմ. ազատումի միջոցն է միայն դլուխ ծռել և իբրև չնորհ հայցել ինչ որ մեր սեպհականութիւնն ու կենսական իրաւունքն է: — Եւ այն մարդիկ՝ որ կարծես թէ տեսակ մը նախասահմանեալ գուժկաններ են, դիւցազուններու հոլերը կ՛առնուն՝ երբ նմանօրինակ կրօնային իրաւունքներ տարբեր միջավայրի մէջ, տարբեր հովերու ներգործութեամբ պաշտպանելու համար ծրագիրներ ու բողոքներ կ՛յօրինեն, յանձնաժողովներ և մանանաժողովներ կ՛կազմեն, առենախօսութիւններ և բանախօսութիւններ կ՛պատրաստեն և ուրիշ այնպիսի զարմանալի չարժուձեր կ՛ընեն զոր տեսնողը կարծէ թէ՝ աշխարհիս մէջ եթէ կայ իրաւունք ճանչցող և պաշտպանելու կարող ժողովուրդ մը, այդ ժողովուրդը Հայն է:

Բայց միթէ բանաւոր է այդ ընթացքն: Ըստ մեզ՝ ոչ միայն չէ բանաւոր, այլև վտանգաւոր է և ապագայ ծանր դրկանաց առաջնորդող:

Պատկառելով մի առ մի թուել այն անհիմն պատճառներն որով Թուրքիոյ Հայն ընդհանրապէս Ռուսիոյ առջև կամակատար, հաշտարար և մինչև անգամ ստրկական դիրք մը կ՛պահէ իր եկեղեցական իրաւանց պաշտպանութեան մասին, բաւ կ՛համարինք ըսել որ այդ դիրքով կը վտանգէ նաև Օսմանեան պետութեան ներքև վայելած այն ամեն ազգային և եկեղեցական իրաւունքներն, որոց համար պարտի միշտ երախտագէտ լինիլ Օսմանեան Գահուն ներող քաղաքականութեան: Բայց բաւական չէ երախտագիտութիւն, պէտք է նաև արդարութիւն: Արդ՝ արդարութիւնն այս պարագայիս մէջ կ՛պահանջէ մի և նոյն անկեղծութեամբ և չափով նկատել և կշռել մեր եկեղեցւոյ իրաւունքն, որ չեն կրնար զանազանիլ և բնութիւն փոխել հող և կլիմայ փոխելով: Թողուլ որ ըստ հաճոյս տնօրինուին մեր եկեղեցական չահերն ի Ռուսաստան և աստոյ նախանձախնդիր կանգնիլ ի Թուրքիա, նախ՝ կը նշանակէ մեղի համար այն երկուքէն մին. կամ Հայք

չգիտեն թէ ինչ են այդ չահերն և կամ կամաւ ըստ տեղոյ և կառավարութեան չափ ու խաիր կ'դնեն անոնց մէջ. երկրորդ՝ օտարին համար այդ ընթացքը կ'նշանակէ երկդիմի քաղաքականութիւն, անհաւատարմութիւն և հըզօրին առջեւ ամեն բան զոհելու համար տրամադրութիւն: Բայց Ռուսիա չէ միայն հզօր, հզօրագոյն է մեզի համար Թուրքիա, և ինչ չափով որ մեզի հետ կ'վարուի տէրութիւն մ'որ մեր եկեղեցին բռնաբարելու միտում կ'ցուցնէ, նոյն և աւելի ծանր չափով չկրնար արդեօք վարուիլ և Թուրքիա՝ որ սակայն մեր դարաւոր իրաւունքները կ'յարգէ:

Հետեւապէս հզօրի և տկարի խնդիր յուզել մեզի համար այնքան անհեթեթ կ'երեւի՝ որքան անհեթեթ է յայտարարել թէ մեր վրայ տիրող տէրութիւնները Հայոց եկեղեցիները կարող են փակել: Ուսոի Հայք՝ որ ամեն տէրութեանց առջեւ տկար են, մանաւանդ իրենց ընդհանրական հայրապետին իրաւանց մասին խօսելու և ոըոշում տալու ժամանակ՝ պէտք չունին տէրութեան մը նիւթական զօրութիւնը չափել, անոր բանակներն ու նաւերը համրել, թնդանօթներն ու ռումբերը կշռել, այլ դարուս լուսաւորութեան սկզբանց և իրենց եկեղեցւոյն հնաւանդ սահմանաց համեմատ պարտին վարուիլ թէ մեծին ու թէ փոքրին առջեւ նոյն անկեղծութեամբ և ուղղութեամբ: Եւ ահա այս է հայուն համար միակ պարզ ու իսաստուն քաղաքականութիւնը:

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱՐԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ

Մեր կարծեաց վրայ ընդ ոչնչ ոչ ևնոյն համարձակ չանենալու և հեռևւսկաչս մեր քննադատութեան ճգած անդադար պատասխանները փարատելու նպատակաւ Լեմի որ ուշացած է մեր պիտոյից նկատմամբ ինչ ինչ բացատրութիւններ տալ մեզ Տիգրենեան Եղիշեին:

Ուրախ ենք որ մեր դիտողութիւնք գրաւած են Տիւզէնճեան էֆէնտիին ուշադրութիւնն և ընդարձակ պատասխանադիր մը ղրկած է մեզ Աբէնճան Մ. ըլլոցաւ, որով առիթ կու տայ մեզ ոչ միայն խնդրոյն վրայ վերադառնալ, այլ նաև այս դառն ճշմարտութիւնն յայտնել որ մեր գրագէտներէն դաս մ'առնելիք դեռ չեն կարող լուրջ քննադատութեան ոգին ըմբռնել և անոր ընծայած օգտակարութիւնն գնահատել, այլ կը պահանջեն ինչ որ գրեն, թարգմանեն, հեղինակեն՝ ամեն ընթերցողի կողմէ անսխալ ընդունուի, հռչակուի և գովաբանուի. չատ դառն կ'ելնի իրենց և կը զայրանան իսկ երբ իրենց սխալն ուղղուի և այս պատճառաւ է որ մեր գրական ասպարիզին վրայ դաս մը համբակ և իրարագով գրագէտներ ունինք և ազատ քննադատութեան ոգին մեր մէջ խիստ դանդաղ կ'յառաջանայ:

Կը յուսայինք որ Տիւզէնճեան էֆէնտին իր օգտակար գործն աւելի օգտակար ընելու համար մեր դիտողութեանց համամիտ ըլլալով՝ կը գնահատէր զայնս որք Աբէնճան Մ. ըլլոցյ ողջամիտ ընթերցողաց ուշադրութիւնը գրաւած և իրաւունք ստացած են. մինչդեռ նա կարկտան պատասխանադիր մը մեր առջև կը քշէ իբր թէ մեր նպատակն լինի իր երկին վրայ գէշ գաղափար մը տարածել՝ հակառակ մեր այնչափ դովեստներու զորս ինքն ևս կը խոստովանի թերևս ակամայ:

Կարծենք թէ Տիւզէնճեան էֆէնտին կ'ընդունի որ հաշուակալութեան և տնտեսագիտութեան դրութիւնը փոփոխութեան ենթակայ լինելով դիւրըմբռնելի և բացորոշ երևոյթ մը ստանալու վրայ կը կայանայ: Եւրոպիոյ մէջ հրատարակուած նմանօրինակ գրքերէն նորը հինէն աւելի յարգի է և հետևապէս տնտեսագիտք որչափ որ հեղինակաց գործերուն դիմելու հարկին մէջ գտնուին, ուրիշ նպատակաւ չէ եթէ ոչ իրենց գործեր աւելի կատարելագործելու և աւելի բացայայտ ընելու նպատակաւ է. ուստի երբ տեղ տեղ կը հետևինք Edmond Degrangesին և տեղ տեղ կը չեզինք, ուրիշ պատճառ չունի այլ նախընթաց բացատրութեան համաձայն վարուած ենք զոր փորձառութիւն մեզ սորվեցուցած է. սակայն ցաւ կ'ըզգանք որ Տիւզէնճեան էֆէնտին յիշեալ մեծանուն հեղինակին հետևած է այն խնդրոյ մէջ զոր պէտք չէր ընել, և չէ հետևած այն՝ որ աւելի կատարելագործեալն է, և զորս ըստ կարդի պիտի ցուցընենք.

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

Արդի դասական մեթոդը կը պահանջէ որ ուսանողի մը որ և է նիւթի վրայ դասախօսուած միջոցին նիւթին և անոր յարակից մասունք ի մի աւանդուին որպէս զի ամեն պարագաներով հանդերձ ուսնի։ Երբ ուսանողն սորվի Տիւպէնճեան էֆէնտիի դասագրքին Ա. գլուխին մէջ ի՞նչէ ապրանք, ո՞ր են վաճառականք, դրծարանատէրք, ներկարարք, յանձնառուք և միջնորդք ապրանաց, սեղանաւորք, և այլն, և այլն. ինչո՞ւ համար չսորվի իւկոյն ի՛նչէն նաև վաճառականին, դրծարանատէրին, ներկարարին, յանձնառուն, միջնորդին, սեղանաւորին գործէ և պայմանէ, որոց մէկ մասն գլուխ չորրորդին մէջ զետեղուած, մաս մ՚ալ աստ անդ ցիրուցան. ինչ դասակարգութեամբ դրած է Տիւպէնճեան էֆէնտին այս երկու երեք անմիջական դիտելեաց միջև գնման, վաճառման, գանձման, զեղչի և այլն դիտելիքներ Բ. և Գ. գլխոց մէջ. միթէ իր այս դասակարգութիւնք ընդէ և անյարմար չէն և ուսանողին մոռացման ենթակայ։ Մենք չենք ըսած որ իր երկին Ա. մասի ինն գլուխներ ի մի գլուխ ամփոփէր, այլ ըսած էինք դասերու մէջ կարգ պահելով անընդհատ գրեր առնոց վրայ. և կրնար հարկ պահանջածին չափ գլուխներու վերածել։

Օրինակներու մասին՝ ինչպէս ինքն ալ կը խոստովանի, չատյաղագ է, որ կրկնութենէ զատ մեծ օգուտ մը չընծայեր երբ բացատրութիւնք պարզ նիւթոց վրայ են։ Կանխիկ և ապառիկ վաճառման համար տուած օրինակներն մանաւանդ՝ աւելորդ են թէ ոչ ուշիմ ընթերցողին կրթողութիւնք մեկնել։

Մաքսատուրքի պայմաններ մի ըստ միոջէ չյիշելուն իրրև պատճառ իր դասագրքին անյուսկ սահմանէն դուրս կը նկատէ. արդ՝ մաքսատուրքի վրայ եղած բացատրութեանց մէջ երբ պէնէմ, խոմէմ վրայ բառ մ՚իսկ չկայ, միթէ թերի չըլլար այդ դասն։ Ատ կէտ մը կայ որ մեր կողմէ մուխ ձեալով Տիւպէնճեան էֆէնտիին իրաւունք տուած ենք կարծելու թէ կը սխալինք դրելով Խոյիճա եղած ապրանքներուն նորէն գին կ՚որոշէ. ըսել կ՚ուզենք թէ երբ ապրանք մը Խոյիճա է, նշանակեալ տեսակէն ու չափէն տարբերութիւն մ՚ունենայ՝ խմբնկայի կ՚ենթարկուի և այս է ուղիղը։

Զէրվաթիի դրծին յիշատակութեան տակիւ դրած էինք. Մաքսատուրքի պայմանաց վրայ ընդարձակ տեղեկութիւնք կը գտնուին յա-

ցակնեբով հանդերձ։ այս վերջի երկու բառեր Տիւզէնճեան էֆէնտին ծածկելով մեզ կարծես թէ նոր բան մը ըսած ըլլալու պէս փո֊խանակ պողերաս ըսելու համառօտ այլաշխարհական ոսկեղէն կերպով ամփոփած տե֊սան։ խոհեմ էր և այնինչ վերաբերեալ ծանօթութիւն։ Ձ՛որ կրնար Տիւզէնճեան էֆէնտին իր դասագրքի անճոռնի սահմանն ընդարձակէր այդ տանի մը պողերաս և շատ յարակից և ոսկեղէն ծանօթութիւն֊ իր գրքին մէջ ընդունելու համար և թերի չգիտէր մաքսատուրքի վրայ ըրած բացատրութիւնը։ 11 Տէրութիւնոց ներքին գործոց նախարարն կը ծանուցանէ, որոց համար ըսած չէինք թէ իր գործին հետ յարաբերութիւն ունին կամ ոչ։

Տէքինի խնդրէն խոյս կու տայ Տիւզէնճեան էֆէնտին և բոլո֊րովին անգէտ կը ձևանայ։ Արդ՝ երբ 117·60 լիրայէն 17·60 լիրա ժամին ընելով զատ 100 լիրա կը պահէ արժէքի վրայ հաշուե֊լով ըրած է, և միթէ այս ալել նահիդն բան մը չէ։ և միթէ 40րդ էջի հաշուեցուցակի մէջ դորա հակառակ վարուած չէ։ Կը խնդրենք որ իր երկն անգամ մ՛ևս աչքէ անցունէ, որպէս զի իր գրածն աւելի որոշ հասկընայ և համոզուի մեր գրածներուն։

Դիտողութիւն ըրած էինք թէ Տիւզէնճեան էֆէնտին իր եր֊կը քանի որ Թուրքիոյ համար գրած է՝ հարկ էր գէթ Թուրքիոյ վաճառաշահ քաղաքաց և իւմանաւորի Զմիւռնիոյ մէջ Օսման֊եան լիրայի կիրառութիւնը նչանակել որ խիստ կարևոր և Պօլ֊սոյ վաճառականաց անմիջական դիտելեաց մին կը համարուի։ և այս առթիւ գրած էինք է՛նէ որոշ ընդոգծ մը պրոտած է Զմիւռնիոյ գէջ գնճիւիկին $23\frac{6}{40}$ և $25\frac{2}{40}$ ղուրուշ հաշուելով։ Կ՛երևի թէ Տիւ֊զէնճեան էֆէնտին դիտմամբ մեր վերոյիշեալ բառեր չյիշելով և այս գանգամայն փոփոխութենաց ենթակայ կ՛ըսէ և կը կարծէ թէ հակ֊առութեան մէջ ինկած ենք։ ընդ հակառակն՝ մեր գրուածոց ի֊րատը խեղաթիւրելով՝ այս նկատութենով իր գործն ընդարձակելու նպա֊տակ չունենալն կը յայտնէ։

Փոփոխութեանց ենթակայ բառերը մենք յիշած ենք Օսման֊եան լիրային 125 և 135 ղուրուշի նկատմամբ։ ինչպէս Օսմանեան լիրան ի Պօլիս 107—108 ղուրուշի արծաթի մէջ ինչպէս 20 ղուրու֊շի հաշուով։ եթէ այս տարբերութիւնը իրրև աւելորդ ինչ կ՛ընդ֊ունի Պօլսեցւոց համար, մենք երբեք աւելորդ ինչ չենք ընդունիր տանջալ և նեղչքայլ դրութիւն Զմիւռնիոյ համար։ Այո, դարձեալ կը կրկնենք որ այս գիտելեաց պակասութիւնը թերութիւն մ՛է կամ լաւ ևս անհոգութեան արդիւնք մ՛է որ վերջի չէ տարած Տիւզէնճեան էֆէնտին Թուրքիոյ մի քանի վաճառաշահ քաղա֊

քաց դրամոց, առուտուրի, և այլն տեղեկութիւնք քաղել, որք թէև քանի մ՚երես պիտի դրաւէին, սակայն ուսանողին ընդարձակ ու ճիշտ գաղափար մը պիտի տային Թուրքիոյ դրամական վոխոխութեանց ու կիրառութեանց և վաճառականութեան վրայ: Զարմանալի է որ Տիւզէնճեան էֆէնտին կը գրէ. Մեծ ազնուապետ Պօլսոյ վաճառականութենէն և դրամոց ընդհատին վրայ ալ չեմ խօսած. ուրեմն կը հարցընենք թէ Թուրքիոյ որ քաղաքին վաճառականութեան ու դրամոց ընթացքին վրայ խօսած է որու չիշատակութիւն չկայ իր դրքին մէջ: Եթէ ընդհանրապէս Թուրքիոյ վրայ գրած ենք ըսէ՝ արդէն պատասխանած ենք և աստ ալ կը կրկնենք որ Զմիւռնիոյ՝ որ Պօլսէն ալ աւելի կարևոր քաղաք մ՚է վաճառականութեան տեսակէտով, ոչ դրամոց ընթացքին վրայ և ոչ ալ առևտրական գործոց վրայ բան մը չէ ըսած:

Միթէ ծիծաղելի չէ՞ Տիւզէնճեան էֆէնտիին այս առարկութիւնը. Degrangesէնը՝ դրամոց ընդհատին վրայ գեղեցկօրինեալ պատմական չըլլալով հանդերձ նուա՞զ օգտակար եղած են մանաւանդ օտար երկիրներու: Degranges Գաղղիոյ դպրոցներու համար չինած է իր գիրքն և Գաղղիոյ մկկ ծայրէն մինչ ծայր ֆրանսով, առնիմով կը հաչուեն, կ՚առնուն, կու տան. միթէ Ֆրանքը տարբեր տարբեր ընթացք ունի՞ Գաղղիոյ զանազան քաղաքաց մէջ որպէս պի Degrangesը գրեր անոնց վրայ ևս: Degrangesի գործն օգտակար եղած է օտար երկիրներու առևտրական գեղրականներ կրկնապատճառ դրուընեմբ աւրջնընելով և ոչ թէ Գաղղիոյ դրամոց ընթացքին ու կիրառութեան համար որ սմենուն յայտնի բան մ՚է. իսկ Թուրքիոյ քաղաքաց մէջ դրամոց կիրառութիւնը տարբեր տարբեր ըլլալով դիտնալն անհրաժեշտ պէտք մ՚է Թուրքիացւոց համար:

Հայուեցուցականներու վերնագրերու բացատրութեանց մասին ըսած էինք ճապաղ ու ջիպն են գինեբերա համառօտ ու ամփոփ պէտ է ըլլան. առ այս Տիւզէնճեան էֆէնտին ճապաղ ու չիտի դիտողութիւն մ՚ընելէն յետոյ բառերով կը խաղայ: Այ՛, ճապաղ են, որովհետև անկարևոր բառերու կոյտ մ՚են: Շիպն են, որովհետև այդ բառերու կոյտն որոշ չբացատրեր վերնագիրն, այլ պէտք է համառօտ, այսինքն քիչ բառով և ամփոփ որոշակի ցոյց տան վերնագրին իմաստը:

Իբրև օրինակ մեր կողմէ առաջարկուած վերնագրին Հայերէն լեզուի անյարմար և Տաճկաբանութիւն կը նկատէ առանց հաճելու անգամ մը աչքէ անցունել իր տասնի չափ վերնագիրներ որոց մէկ մասն մեր առաջարկին իրրև համաձայն ըլլալով

հակառութեան մէջ կը նետէ զինքն։ Բայց ի սոցանէ հաշուեցուցած կը չինողին անունը վերնագրի մէջ յիշելու ծաղրելի դրութեան ինչ անուն տալ պէտք ենք։

Լեզուի տարբական ուսման հետեւած չենք, սակայն գիտենք որ Դաղղիերէն ու Տաճկերէն լեզուներ աւելի ճոխ, աւելի զարգացած են և առևտրական տեսակէտով աւելի յարմար լեզուներ են քան Հայերէն լեզուն. ուստի սխալ բան մը ըրած չենք երբ անցեալ դէպքերս կը գործածենք գնուած, ղրկուած կ'ըսենք յիշեալ երկու լեզուաց acheté, éxpédié — էշթէբա ըլընան, կէօնտրըլէն բառերուն հետեւելով։ Եթէ հաշուեցուցակի վերնագրի ամբողջութիւնն և թէ չրջահայեցութիւն կը պահանջեն դնել. փոյթ չէ թէ հաշուեցուցակ ընդունող վաճառականը ծովեզր կամ ծովէ հեռի քաղաքներու մէջ կը բնակի։

Գիտցած թէ կամ չոգենաւու մէջ կամ Թրապիզոնի յանձնառուն ղրկեցին Մսըրեանին ապրանքն, այս վերջին գործը ստուգելու համար երբ չոգենաւուն անունը չգրէ նամակին մէջ աճանաչ կամ դատարան կարևորութիւն կու տայ միթէ անոր բողքագրոյն. իսկ եթէ յիշէ չոգենաւուն անունը բնականօրէն նաւասլետը պատասխանատու բռնուելով գործը կը քննուի։

Տիւզինեան էֆէնտին կը կարծէ իրաւունք ունենալ գանգատելու որ մեր ուշադրութենէն վրիպած է Ըրդ գլուխն, որու ի պատասխանի այսչափ կ'ըսենք թէ մեր քննադատութեան նպատակն էր գտնել վրայ իր ուշադրութիւնը հրաւիրել, եթէ մի ըստ միոջէ քննադատէինք իր գործը, հարկ էր Աբէնէլեան Մասլոյ խմբագրութեան առաջարկել որ քանի մ'ամսուան հանդէսներ մեր տրամադրութեան ներքև դնէր։

Շատ կը գնահատենք որ Տիւզինեան էֆէնտին, որ մեզ յորդելի է իր օգտակար հրատարակութեան համար, ինչու համար չգիտենք մեզ կը վերագրէ այնպիսի բաներ զորս մտքերնէս իսկ անցունել աւելի կը սեպենք։ Ըստ իր կարծեաց գէթ մեր յիշած եղեր օգտակար կտորներ, իբր թէ չար դիտմամբ քննած և իր գրքին արժէքը կոտրած և գինք վնասած ըլլանք. այս առարկութեան կը պատասխանենք որ մեր բարեկամներ ու ծանօթներ, ինչպէս նաև քաղաքիս Մեսրոպեան վարժարանի աշակերտք

մեր մասնաւոր կարծիքը հարցընելով իր երկին նկատմամբ գո-
վեստիւք խօսած և մէկ մէկ օրինակ ունենալնին յորդորած ենք։

Մենք չենք կրնար մարգարէանալ թէ փոխանակագրոց հա-
շուական սովորութիւնք կրնայ ըլլալ օր մը փոխուի, այլ միայն
ներկայեր էինք իր ուշադրութեան Զմիւռնիոյ մէջ փոխանակա-
գրոց դրամոց ընթացքն և պայմանաժամի տոկոսը դնոյն վրայ
բարդել ըսած էինք և ՅՃ ամսուան փոխանակագրոց համար ըլ-
լալն որոշ կերպով բացատրած էինք։ Տիւզէնճեան էֆէնտիին
հետաքրքրութիւնը գոհ ընելու համար կը դրենք որ տէս օր և Յ
ամիս պայմանաժամէ դուրս եղած փոխանակագրոց համար յա-
տուկ սովորութիւն մը չկայ. ոմանք տոկոսը մասնաւորապէս կը
հաշուեն և ոմանք ալ դնոյն վրայ կը բարդեն։ Կ'ընդունինք որ
աւելի լաւ կ'ըլլայ եթէ տոկոսի ցուցակի գործածութիւն ընդ-
հանրանայ։

Տիւզէնճեան էֆէնտին լուսթեամբ կ'անցնի փոխանակագիր
քաշելու և փոխարէնը ղրկելու մասին զգալով անշուշտ իր երկին
մէջ տուած բացատրութեանց թերութիւնն և անյարմարութիւ-
նը։ Գալով փոխանակագրոց համար դրուած հաշուոց՝ մեր ըսա-
ծը կը հաստատէ իր դրութիւնը դիւրնական կոչելով. սակայն իր
կարծածին պէս նմանօրինակ խնդիրներ այդ մեքենային ընորհիւ
լուծել կասկածելի է և աւելի ապահով միջոցն է եղեւէ կանոն որ
թէև թուաբանութեան խնդիր մ'է սակայն իր դրած ներաքա-
նական հաշիւներուն պատճառաւ իրաւունք տուած է մեզ պահան-
ջել որ երեքի կանոնի դրութեամբ բացատրէր, որովհետև իր
ընթերցողներէն ոմէկ գոնուին անշուշտ այս դրութեան անտե-
ղեակ վաճառականք, միջնորդք, և այլն։ Արդ՝ մեզ առարկելով
թէ աշակերտ ուսած պէտք է լինիլ երեքի կանոն կ'ըսենք թէ
այս կանոնը սորվելով կարող պէտք է ըլլայ իր դրած խնդիրներ
լուծելու, հետևապէս անօգուտ ու աւելորդ աշխատութիւն մը
չանձն առած է Տիւզէնճեան էֆէնտին իր դրած դործողու-
թեանց լուծմամբ։

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

Շատ կը սխալի Տիւզէնճեան էֆէնտին պնդելով որ արժէ-
թղթոց, ընկերակցութեամբ ապրանաց, գործարանի, անշարժ
ստացուածոց, նաւու և այլն հաշուոց համար ձախէն հաշիւ չ'բաց-
ուիր, մենք հակառակը կը պնդենք փոյթ չէ թէ վաճառականին

մասնաւոր կամ սովորական գործողութիւններէն մին ըլլայ կամ ոչ, մեր ընթեր- ցողները բաւերն անչուշտ հասկցած ըլլալ սիրած է միտքը հաշուոց համար: Մեծ հաշիւներու համար կը հարցնենք Տիւզէնճեան էֆենտիին թէ յարմար կը դատէ դրա- ծարանի մը, նաւի մը արժէքին, գործիքներուն, մեքենանե- րուն ներքեւ գրել գործաւորի, նաւատեաց օրականք· լոյսի, եղի և այլն երրորդական ծախքեր, եթէ ոչ մեր առաջարկին համեմատ նպատակին համապատասխան ծախքի հաշիւ մը բա- նալով՝ ընդհանուր կշիռի ժամանակ՝ յարակից հաշուոյն փոխա- դրել:

Մտիկ և ընդհանուր ծախէքը առանց ընդհանուր ապրանքին վրայ բարդելու ուղղակի չահ և վնասի հաշուոյն տարած ըլլալուն վրայ կը պնդէ դարձեալ Edmond Degrangesի և Louis Deplanqueի հետեւելով· պարզենք այդ խնդիրը: Ըսա Տիւզէնճեան էֆէնտիի ապրանք մը գնենք 10,000 ղուրուշի և նոյնը ծախենք 14,000 ղուրուշի ընդհ+ 4,000 ղուրուշ չահ· բայց 1,500 ղուրուշ ծախք ը- րած ենք ղոր պէտք է՝ ինա ընդհ+ ըսելով՝ ուղղակի վնասի ան- ցուենենք: Իսկ մենք կըսենք 10,000 ղուրուշի ապրանքին վրայ աւելցուենի+ 1,500 ղուրուշի ծախ+ և այս երկու գումարներ 11,- 500 ղուրուշ հանենք 14,000 ղուրուշէն մնացորդ 2,500 ղուրու- շը չահ ընդհ+: Մեր այս դիտողութիւնք թերեւ մեկնութեան կ'են- թարկուին Տիւզէնճեան էֆ- կողմէ և իր կարծած վրայ կը յա- մառի· արդ կը հարցնենք ուշիմ ընթերցողին ո՞ր կերպ աւելի բանաւոր ու պարզ կը թուի, Տիւզէնճեան էֆէնտիո՞նը թէ մերը:

Անշնական և փոն ծախուց համար մասնաւոր հաշիւ չ'բանալուն իրաւ պատճառ ֆոռմքներուն անձնականութիւնն և տպագրական ծա- խուց առաւելութիւնն կը ցուցնէ մեզ.... ողորմելի պատճառ· իր դիրքը որ իրաւ պահպանէ պիտի ծառայէ, իր հայհոյութիւնէ սիրելի ու չնչին որ իրաւ օրինակ պիտի ծառայեն ճնշման ներքեւ կ'իյնան տապալելիչեն.... թող քանի մը աւելորդ նմանօրինակ հաշիւներ դուրս ձգէր· կը հաստնայ որ ըրածը սխալ է և կ'ուզէ ինքզինք արդարացնել պատրիպատ պատճառներով:

Տձեռվածոյ ըրկած ապրանքները ըրկած օրը գրել արժէքով պահանջած էինք ըստ օրինաց և ըստ պատշաճի, որուն վրայ լը- ուութեամբ անցուներով խոյս կուտայ· լինչ ըսինք գործարանի, նաւու և այլն հաշուոց նոյնը կը կրկնենք նաև այս հաշուոյն հա- մար:

Էջ 192–196· քաղաքական յեղուածոյ լուծման եղանակն մութ

և մեկնութեան կարօտ մնացած են ըսած էինք, որու իպատասխանի Degrangesի 12րդ էջը մեր ուշադրութեան ներկայացած է։ Degranges իրրեւ բաղադրեալ յօդուած կը գրէ. Պօղոսէն առէ 1,000 ֆրանկէ ապրանք և փոխարէնը կանխիկ վճարեցէ, ուսոր Ընդհանուր ապրանք՝ Պօղոս, և յետոյ Պօղոս՝ Արկղ. երկու յօդուածէ չբիներ կը գրեն Ընդհանուր ապրանք՝ Արկղ, կանխիկ գնեցէ Պօղոսէն ապրանք, ֆրանկ 1,000։ — գործողութիւն համառօտ և մեկնութեան անկարօտ։ Մեր կողմէ կը հրաւիրենք Տիւպէնճեան էֆէնտին որ ուշադրութեամբ կարդայ մեր նախորդ յօդուածին 442 էջը ուր գրած ենք Արկղ՝ Փոխանակութիւն և առ այս տրուած բացատրութիւններս և համոզուի որ մենք և Degrangesը համաձիտ ենք և ինքը ծայրայեղ համառօտաբար։ Նոյնպէս կը հրաւիրենք իր ուշադրութիւնը իր երկին բաղադրեալ յօդուածոց մանաւանդ վերջի երկուքին վրայ որպէս զի համոզուի թէ որ աստիճան տանջած է համառօտութեան անուն ներքև կարդ մը խնդիրներ և բոլորովին մոռնցուցած որոց բացատրութիւնք թերևս ձեռատետրի մէջ գտնուին։

Նկատելով որ Փոքնկէրը ընդհանուր հաշուոց առնական վիճակը կը ցուցընէ, նկատելով որ Օրադրի և Մայր—տոմարի ամփոփումն է, և նկատելով որ վեցամսեայ կամ միամեայ փորձակշիռք ընդհանուր կշիռ տետրին մէջ ամփոփել։ Տիւպէնճեան էֆէնտին հարցուցէ զմեզ և օրինաց տրամադրութիւն յառաջ կը բերէ իբր թէ մենք ըսած ըլլայինք թէ ընդհանուր կշիռը պաշտօնական տետրակ մը չէ։

Տիւպէնճեան էֆէնտին պէտք էր նկատել որ վերոյիշեալ զօրաւոր պատճառներն ունինք առարկելու որ փորձակշիռ ընդհանուր կշիռի տետրին մէջ օրինակուի։ Օրադրի դատարանն կը ներկայացուի անձի մը պարտաւոր կամ պահանջող ըլլալն որոշ քանակութեամբ հաստատելու, զոր կատարելապէս կը ներկայացընէ փորձակշիռը. և օրադրէն հաշուի խուզարկման ժամանակ տեղի ունենալիք վրիպումմը կը հաստատէ. արդ՝ երբ այս հաշիւք իրարու հետ սերտ յարաբերութիւն ունենալով միայն կը գրուին՝ ինչու համար փորձակշիռ կարեւոր հաշիւը ընդհանուր կշիռ տետրին մէջ չօրինակենք։ Տիւպէնճեան էֆէնտին կրնայ հաստատել թէ ընդհանուր կշիռի տետրն յորում պարունակուած ըլլան փորձակշիռք, այս պատճառաւ կը մերժուին դատարանէն, երբ ի հարկին անդ ներկայացուի, եռ ի՛առնենք մեր ըսածը եթէ զայս արդիլող օրինաց տրամադրութիւն մը գոյ տայ մեզ։

Փորձակչիան չինած ժամանակ Մայր տումարի հաշիւք ջոջա-
ցել և առ այս ընծայած օգտակարութիւնը յիշած ենք առաւել
յարդ ընծայելով տեսրակաց օգտակարութեան և դիւրըմբռն-
ման քան լաւ կամ գէշ տեսքը: Գումարելով բնաւ գէշ տեսք
մը չ'ստանար մայր տումարն և կը հաւկնանք որ Տիւպէնճեան է-
ֆէնտին աւելի նոյնքէ ճշգակի պէտ անձնաւորութեան տ'ի եղեր քան
Edmond Degrangesը, քան մեր վիլայէթի արտաքին գործոց պաշ-
տօնեան Ա.ժմենակ էֆ. Կոստանեանը, որոնց գործոց յիշատա-
կութիւնն ըրած և իր ուշադրութեան ներկայած էինք:

Մայր տումարի մէջ գումար մը սխալ անցած ժամանակ քեր-
թելով կամ օրագրի մէջ contre-passe ընելով ուղղել առաջար-
կած էինք. մինչդեռ Տիւպէնճեան էֆէնտին հաւառօտ և օրինա-
ւոր կը հաւարի անտեղի կրկնել ընդ նշանակել. արդ կը հարցու-
նենք թէ օրագրէն գործողութիւն մը մայր հաշուի պարտքին ան-
ցնելուն պահանջին անցաւ կամ 4,500 ղուրուշ անցնելու տեղ
6,500 ղուրուշ անցաւ. պահանջքի կողմ քերթել (թիւի տեղ
չէրօ չարելով) պարտքին կողմ անցունել նոյնպէս 6,500ին 6ը
քերթել և 4 նշանակել աւելի՛ ուղիղ աւելի՛ հաւառօտ է թէ ո՛չ
մէկ երկու տող անտեղի գրութիւնք աւելցնել կարմիր թիւ նը-
շանակել և փորձակչի հետ տարբերութիւն թողուլ — որ մէկը:
Քերթելն առաջարկած ենք վասն զի մայր տումարը պաշտօնա-
կան տետրակ չէ, մանաւանդ որ ուշադիր և հմուտ գրագրի մը
պարտքն է զգուշութիւն ընել սխալմունքէ վերծ մնալ կարելի ե-
ղածին չափ: Օրագրի գործողութիւնը երբ արդէն սխալ անցած
է, կարելի՛ բան է միթէ նոյն գործողութիւնը ուղղել առանց
նորէն օրագրի մէջ գործողութիւն մը գրելու (contre-passe):
Առ այս կը հրաւիրենք Տիւպէնճեան էֆէնտին ուշադրութեամբ
կարդալ Գոբձեանի Համաքակալութեան 207 էջը, զոր ինքն գրած
սակայն մոռցած է:

Անդուն էջերուն վրայ տարբեր գրութց համար գիծեր քա-
շել յարմար դատած է թէ ոչ կը լսէ Տիւպէնճեան էֆէնտին.
գալով բառին նկատմամբ էօզէրէ-գապահէնան պահա պէյէ-ա-
ռածը կ'ուղղենք իրեն: Ժողովուրդը անտուկ բառ գործածե-
լուն Ա. Մաղայ մեծ. Խմբագիրն այդ բառը գործածելուն ինքն
ալ իրաւունք ունեցած ըլլալ կը կարծէ իր դասագրքին մէջ գոր-
ծածելու: Իրաւ է որ արդի կամ ջրամարդի յիշած է իր երկին մէջ
իբրեւ երկրորդական բառ և առաջնութիւն տուած է անդուն բա-
ռին, զոր օրագրին և մայր տումարին մէջ գործածած է: Դասա-

տուի մը կամ դասագրքի մը պարտքն է որ մաքուր և յստակ լեզուաւ աւանդէ իր դասն և դիտնայ որ Մ. Մամուրեանցի ֆիզնոտին, որու աշակերտելու պատիւն ունեցած ենք և անոր դասախօսելու եղանակին ուրիշէ հասկընալու պէտք չունինք, աւելի յարգ կուտայ անտուկ բառին տեղ արկղ կամ դրամարկղ բառերն դործածելու աշակերտաց առջեւ որոց նշանակութիւն թէ դրագէտին և թէ թերասին յայտնի է: Գալով ժողովրդական բառ ընտրելուն կը հրաւիրենք ի մէջ այլոց իր ուշադրութիւնը պատ-ծոյ, ֆանրէ բառերուն վրայ՛ն կը հարցնենք թէ՝ ժողովուրդին կամ աշակերտաց յայտնի՞ են այս խորթ բառերուն նշանակութիւնք:

Նմանապէս ընդօրինակութեան դործածական եղանակը միանդամայն և եթէ տեսնողն կը սորվի, մանաւանդ որ սպասաւորի յատուկ պաշտօն մ'է և ոչ վաճառականի կամ դրագրի, չատ ծիծաղելի դաղափար է կարծել զայն տոմարակալութեան մի՞կարեւոր մաս: Թուղթ պատռելու մասին յայտնած արդարացումը տկար է վասն զի մեր պահանջումն է ամեն բան որոշ խօսիլ, և ոչ թէ դասատուաց կամ աշակերտի թողուլ բացատրութիւններէ հետեւութիւններ հանել: Աւելարական տետրակներ թղթատելու հարկադրուող անձերու աւելի փափաքելի է դրուած տեսնել 90 ձրաք պատծոյ, 40 կամ մանաւ քան թէ չոր ու ցամաք դրուածք մը ձախոտած ապրանք բառեր. մանաւանդ որ մայր տոմարի բացատրութեանց յատկացեալ սիւնակք բաւական են 7–8 բառ պատրաստելու: Օրագիրն բոլոր գործողութեանց չափարանն կը համարուի և որ և է գործողութիւն ամիսոյ ու անթերի հոն նշանակել հարկ է, մինչդեռ Տիւզենճեան ֆիզնոտին հարեւանցի անցած է: Գնած և ծախած ապրանաց դին նշանակուած չըլլալուն ի պատասխանի առիսլուած ենք իր ուշադրութիւն հրաւիրել իր Օրահաշիւ-ին վրայ:

Մասնաւորաց ապահով ծախած վոխանակագրերուն պահպանի հաշիւ բանալուն մէջ անպատեհութիւն չտեսնելէ զատ ընդունիլ և ժամանակի խնայողութիւնն կը համարի — տարօրինակ խնայողութիւն — արդեօք կը գտնուի երբէք վաճառական մը որ թոյլ գտնուի այսպիսի անպատեհութեան մը և չ'հետաքրքրի տեսնելու իրեն սպասաւորող անձերու պարտքն ու քանակն և ուրոյն ուրոյն անուանք, միայն ըսէ՝ Յակոբին, Կարապետին և Աղաբաչին կը պահանջեմ 30,000 ղուրուշ, առանց տեսնելու թէ ո՞րչափ է Յակոբին պարտքը, ո՞րչափ Կարապետին և ո՞րչափ Աղաբաչին . . . : Վաճառական մը երբ կանոնաւոր և մաքուր տետրակներ ունե-

նալ կը փափաքի և առ այս մեծապիր ու կազմ տեսարակներ կը դնէ, գրադրի ամսական կը վճարէ միմէ կը հանդուրժէ չիտի հաշիւներ ունենալ զրս գրագիրը ժամանակի խնայողութենան համար կ'ընէ: Այս խնայողութեան առջեւ չուայլ կը տեսնենք Տիւզէնճեան էֆէնտին փրանքի ուղիղ հաշուոյն նկատմամբ բայց չենք մեղադրեր զինք որ կ'երևի թէ պատեհութիւն չէ ունեցած տեսնել Անգլիայէն գրկուած սպագրեալ ընթացիկ հաշուոց թղթեր, յորում ուրոյն ուրոյն կանոնին գումարն, չեղչն և զուտ գումարն. և, զեղչը գումարուած պարտին ու պահանջին կանոնին ըստ գործին բերման, ինչ կընէ Տիւզէնճեան էֆէնտին, բացատրենք: Թղթակցին 3,000 ֆրանք կը գրկէ և անոր պարտքին անցնելու տեղ ենթադրական հաշիւ մը բանալով հոն կ'անցնէ. և լուր առնելով 3–4 շաբաթ յետոյ թէ 7 ֆրանք զեղչուելը է՝ այն առեն թղթակցին պարտքին կանցնէ. ահա աւելորդ գրութիւն մը, ահա աւելորդ հաշիւ մը. ինչ օրօթ բան է գրագրի մը՝ երբ վաճառական տեսարակ բանայ առանց իմաի ունենալու ուշիղ եղած 3,000 ֆրանք և իր պարտք կամ պահանջը նոյն գումարի չափ նըւազ կարծէ: Օրէնք առ այս կը թոյլատրէ միմէ, կը հարցնենք մեր տոմարաչէն էֆէնտիէն և գիտնայ որչափ որ նախանձախընդիր ենք օրուան թուականի կարգով հաշիւներ տեղն ի տեղն գրել, իրեն սէս ալ կովը բաֆ հանելու ընդ յօժարիլ անկէ պահանջը վար իջեցնելու յանդուգնելու համար:

Եթէ անկ ով գիտնար հաշիւ խնդիրէն դասակից զինուորի մը պէս կը փախչի, օրագրի մէջ թերի գրելուն համար քնման ոչ պաշտօնական գեղջուկն մեր առջեւ կը նետէ: Խնդրենք Տիւզէնճեան էֆէնտիէն ուշադրութեամբ կարդալ Degrangesին էջ 51 տուած բացատրութիւնք. իսկ դրծնական մասին մէջ էջ 213 March. en consignation ou en commission chez Arnauld հաշիւը որպէսզի գաղափար ունենայ թէ ինչպէս կը լինուին սոյն տեսակ հաշիւք:

Հաշուոց թերութեանց վրայ դրած և անպատեհութիւնք ցոյց տուած ենք ըստ կարգի, զրս աստ կրկնել աւելորդ կը համարինք: Նոյնը կը կրկնենք Բրեակ Լէնէէ հաշուոյն համար և կը յորդորենք որ այսպիսի պարագաներու մէջ զանազան պահանջող ընկերութեանց ապրանք է կամ ուրիշ հաշուէ ըստ պէտքին և պարտաւոր յանձնարարած մասնաւորապէս հաշուին քան թէ անոնցի ու չիտի համաձայնութիւն դնել, և չհարկադրիլ բացատրութիւնը ձեռատետրի մէջ փնտռելու:

Լուսթեամբ կ'անցնի Տիւզէնճեան էֆէնտին պերպէնէք կրկնապոմպէ վերածելու խնդրոյն վրայ, զոր դիւրին է վերագրել իր սքանչելի ճանաչողութեան։

Մեր նախորդ յօդուածով փափաք յայտնած էինք իր ընտիր ու օգտակար գրքին երրորդ տպագրութեան համար, նոյնը կը կրկնենք և հետաքրքիր ենք անդ տեսնել թէ մեր դիտողութիւններէն օգտած է զորս մերժել փորձած էր իր պատասխանագրովը։

Իր օգտակար գործին ինչպէս նաեւ երկուստէք եղած վիճաբանութեանց ընթերցումը ազնիւ ընթերցողաց ուշադրութեան յանձնարարելով և մեր շնորհակալութիւնները Տիւզէնճեան էֆէնտիին մատուցանելով՝ կը փակենք ներկայ յօդուածով վիճաբանութիւնը, յուսալով որ Տիւզէնճեան էֆէնտին մեր դիտողութեանց անկեղծութեան վրայ անկասկած կը մնայ։

Մ. ՓԷՇԻՇԵԱՆ

Խմբագրութիւնս՝ ըստ իր խոստման, կը պարտաւորի մի քանի խօսք ըսել այն տամարակալական վիճաբանութեան վրայ։ Ա.րդէն յայտնի է մեր ազնիւ ընթերցողներուն որ Ա. Մամուլ Տիւզէնճեան էֆէնտիի Դոքթնական Տոմպակալընեան վրայ քննադատական յօդուած մը հրատարակած էր, յօդուած զոր՝ խմբագրութեանս առաջարկին վրայ՝ Քէշիշեան էֆէնտի յօժարակամ յանձն առած էր դրել։ Քէշիշեան էֆ. այդ Տոմպակալընեան ընդհ. առաւելութիւնները ցոյց տալէն եաւ՝ մանանձիլ ըրած էր նաև քաղաքավարութեամբ, անոր մի քանի թերութիւններըն։ Տիւզէնճեան էֆէնտի երկարաձիգ հերքում մը կը տողէ և մեզ կ'ուղարկէ ի հրատարակութիւն։ Մեր անկողմնակալութիւն կ'ստիպէր մեզ տալ զայն, թէև չափն աւելի երկայն էր և կրնար ձանձրոյթ պատճառել ընթերցողներու։ Ա.հա այսօր հերքման դէմ նոր հերքում մը Քէշիշեան էֆի. կողմէ։ Ա.րդ՝ մեր կարծիքն այս է որ նախ՝ Քէշիշեան էֆէնտի Դոքթնական Տոմպակալընեան մի քանի երկրորդական թերութիւններն անտես առնելով պարտէր անցնիլ. իսկ Տիւզէնճեան էֆէնտի՝ հակիրճ պատասխանի մը մէջ իր առարկութիւնները ամփոփել, վասնզի փաստաբանելու դործ մ'որ անտարակոյս անթերի

չկրնար լինել, թէեւ հակառակը կ'պնդէ հեղինակն, և որու այդքան երկար պաշտպանութեան կարօտ լինելն նպաստաւոր կարծիք մը չկրնար գոյացնել։ Երկրորդ՝ խըն-դիրը լոկ առեւտրական և տոմարագիտական լինելով՝ երկար վիճաբանութիւն չկրնար տանիլ, քանի որ տոմա-րագէտ ու վորձառու վաճառականներու մէջ լուծուե-լիք կէտեր կան. երրորդ՝ մեզ անպատեհ կ'թուի՝ երբ վէճի առարկան գիտական չէ, քննադատական յօդուած մը քննադատել, վասն զի այն ժամանակ քննադատութեան մը վերջը չպիտի գար, թերթ մ'իր էջերը նոյն խնդրոյ համար պիտի նուիրէր և քննադատներն կամ պիտի կա-սէին քննադատական յօդուածները դրելէ և կամ տարին տասներկու ամիս խնդրոյ վրայ դրելու պիտի դատապար-տուէին։ Ա. յոպիսի վիճակ մը կ'հաստատէ վերոյհին որ մեր դրագէտները չեն ախորժիր բանաքննութենէ, որու մէջ միշտ գաղտնի նպատակ կամ հակառակութիւն կ'նշմարեն յանկրաւէ, կամ կ'կարծեն թէ անվրիպելի են իրենց հեղի-նակութեանց կամ երկասիրութեանց մէջ։ Ա. յօդ ըստաւոր-եալ երկիրներու հանճարներն իսկ քննադատական սլաք-ներուն ենթակայ կ'դտնուին, ուր մնաց մեզի պէս հետե-ւողներ, որ մերթ օտարին սխալներն իսկ օրինակելու տը-կարամտութիւնն ունենալէն ետեւ՝ կ'համարձակինք երբեմն անվրիպելի հեղինակ կանգնել ազգային մտքոյ մէջ։ Ուս-տի բանաւոր միջոցն է անկեղծ և անկողմնակալ քննադա-տի մը դիտողութիւններն ընդունիլ և անոնցմէ օգտիլ եթէ հիմնաւոր են, և մերժել, եթէ անհիմն են, բայց չէ թէ բուն իսկ քննադատեալ դործն ետեւի երկար յօդուածներ դը-րելով օրագիրներու մէջ, այլ կարճ ու կտրուկ ոճով, իսկ եթէ խնդիրը կարեւոր է, յատուկ տետրակ մը հրատա-րակելով։

Տիւզինճեան էֆէնտին՝ ինչպես Քէշիշեան էֆէնտին ալ կ'հաստատէ, պէտք է դոհ լինի որ ցարդ հրատարա-կուած տոմարակալութեանց մէջ իրն ամենէ դործնական և դիւրուսոյյն է, և ասով դգալի ծառայութիւն մը մատու-ցած է թէ վարժարանաց և թէ նոյն իսկ վաճառականներու։

Իսկ եթէ կ'կարծէ թէ իր գործէն լաւագոյնը չկրնար լինել թէ փեշլիշեան էֆի. նշանակած վրիպակներէն իր գործը ղերծ է, և թէ, տոմարագիտութիւնն իր վերջին բառն ըսած է և այդ բառն իր գործն է, շատ կ'սխալի և այդ սխալն ուղղելու համար բաւական է աչքէ անցնել 20–30 տարի առաջ ի գործ դրուած տոմարակալութեան դրութիւնն արդի դրութեան հետ, և 10–20 տարիէն ի գործ դրուելիք աւելի ղարգացած և առւտրական նոր նոր պիտոյից և գործառնութեանց համապատասխանող դրութիւնը գուշակել։

ԽԵՂՃՈՒԿ ՍԵՒ ԽԱՉ

Տեսէք տեսէք
Սիրոյ որսորդ
Այս օրիորդ
Ձերմակ կուրծքէն
Մարմարաչէն
Սև խաչ կախեր
Թատերաբեմն է ելեր,
Խաղայ, կ'երգէ, կու ցատկէ,
Խեղճուկ սև խաչը
Վեր վար կ'ընէ
Կու չարչարէ։

Թէպէտ մերկ է Եւային դուստրը,
Թզենիի տերև մ' միայն
Մերկածածուկ կայ վրան.
Թէպէտ վարդէ այտերովին
Սոխակաց խումբ կը պատրէ,
Ծովանման աչայ մէջ

Անմեղ հոգիք կ'ընկղմէ.
Սև յօնքերով թարթիչով
Բիւր սլաքներ կ'արձակէ.
Կրակ ու բոց բերանով
Սիրոյ դժոխք կը վառէ.
Այլ միտք սուր է օրիորդին
Բարեպաշտին այս վհուկին։
Ուր վկայէ սև խաչ կուրծքին։

— Միթէ բժիշկը է սուրբ նշան
Կարխարդուհի անզգամ,
Վարառուրծքիդ դողոթայէն,
Կամ վէր իմիր այդ բեմէն,
Խաչը մի խաչեր դու նորէն,
Ո՛վ սիրոյ որսորդ
Կախարդուհի անզգամ
Հրեշտակակերպ Սատանայ
Խաչաչարչար օրիորդ։

Վիէննա, 29 հոկտեմբեր 1884։ Ս. Տ. Ս. Տ. ԱՍՊԵՏ

ՏՆՏԵՄԱԴԻՏՈՒԹԻՒՆ*

Ընդհանուր պրեսպիտերեան արքեպիսկոպոսական ընդհանուր վերակացու՝

— Անուրանալի է որ տարբեր ցեղեր տարբեր ընդունակութիւն և յօժարութիւններ ունին: Բոլորը հաւասարապէս չեն սիրեր աշխատութիւնն և չեն ջանար անոր միջոցները կատարելագործել:

Ինչ հակապատկեր Աւստրալիոյ բնակչի և Զինացիի մը մէջ: առաջինը բոլորովին անհոգ՝ անօթութենէ և թշուառութենէ վեռնելու յանձն կ'առնէ քանի երկիրը մշակելու, երկրորդը կարծես թէ անդուլ և անընդհատ աշխատութեան մէջ երանութիւն կը գտնէ:

Եւրոպացւոց մէջ անգամ՝ ամենքը միևնոյն ընդունակութիւնը չունին աշխատութեան համար: Ոչ ոք կ'հաւասարի Անգլիացւոյն՝ երբ պէտք լինին ուժգնութիւն և յարատևութիւն: Ֆրանսացին ունի աւելի ճարպիկութիւն ու ճաշակ: Ամերիկացին աւելի լաւ գիտէ գործ մը բաժնել և մեքենաներէ օգտիլ: Պելժիացի գործաւորը քան ամենն աւելի աժան կ'բանի՝ իր կատարած աշխատութեան նայելով: Մէն մի երկիր իսկ իր յատուկ մասնագիտութիւնն ունի. Իտալացին շատ լաւ կ'գործէ մարմարը, Պելժիացին՝ ղինկն, Անգլիացին՝ երկաթը, Ֆրանսացին՝ մետաքսը:

Սակայն՝ իբաց թողլով ծայրագոյն պարագաները, կրթութիւն, բարոյք, հաւատալիք, հիմնարկութիւնները և օրէնքն, այսինքն բոլոր այն պատճառները զոր կարելի է յեղաշրջել, աւելի մեծ ազդեցութիւն ունին աշխատութեան արդիւնաբերութեան վրայ քանի միսն ու արիւնն, այս է՝ ժառանգական ու կոյր պատճառները:

Ուր որ մարդ իր ճգանց վարձը կ'գտնէ, բնաւ աշխատանք չխնայեր: Իտալացին՝ որ իբրև ծոյլ կ'համբաստանուի, հոմէական արտերուն տեղը կ'դիմագրաւէ՝ ցորենը ճնշելով յունիսի տօթակէզ արեւուն տակը:

Միացեալ–Նահանգաց մէջ՝ սեռմրթն իր աղատութիւնը

*Տե՛ս երես 325, 377, 413, 473, 558:

գտնելէն և սեպհականութեան տէր լինելէ ի վեր՝ հոգ կ'տանի իր տնակին և բամբակի հունձքին, և մինչև անգամ Ափրիկէի խափչիկները լաւ կ'ճշակեն իրենց դաշտերը՝ երբ քիչ շատ ապահովութիւն կ'վայելեն։

Ժամանակ մը ստորին կարծուած ցեղեր՝ Բերուի Հնդիկներն և Մեքսիկոյի Ազտէկները կառուցած են պալատներ, քաղաքներ և ջրանցներ, որոց աւերակները զարմանք կ'պատճառեն, և երկրագործութիւնը ծաղկեցուցին այն երկիրներուն մէջ որ՝ Եւրոպացւոց տիրապետութեան ներքև, աղքատացան և անբնակ դարձան։

Ասկից աւելի մի ինքնայայտ ապացոյց կա՞յ որ, արտադրութիւնն արդիւնաւորելու համար, հիմնարկութիւն ու օրէնք աւելի շատ կ'ազդեն քան թէ արիւնն ու ցեղը։

Մարդ՝ կատարելագործելի լինելով, կարող է, ինչ ցեղի որ պատկանի, դաստիարակութեամբ ստանալ իր չունեցած մի շատ ընդունակութիւնները։

Իմաստասիրական և կրօնական վերապահութենց պէտքը։ — Որքան իմաստասիրական և կրօնային մի վարդապետութիւն հիմնուած է մարդուս, իր ճակատագրին և պարտաւորութենց մի արդար գաղափարին վրայ, այնքան նպաստաւոր կ'դառնայ առատ արտադրութեան, հարստութենց իրաւացի բաշխման ու բանաւոր սպառման։ Ձիշտ ինչ չափով որ մի իմաստասիրութիւն կամ պաշտամունք հակառակ են բանականութեան, նոյն չափով կ'դործակցին թշուառութիւնն և անիրաւութիւնը յարատև գործելու մարդկան մէջ։

Այս ճշմարտութեան համոզուելու համար բաւական է բաղդատել զանազան ազգեր իրենց կրօնական և իմաստասիրական դաւանութեանց տեսակէտով . . . ։

Այն հասարակութիւններն որ Աւետարանի ոգւոյն կատարելապէս հետևած են ընդհանրապէս աւելի մեծ բարօրութիւն վայելած են։ Անգլիոյ Քուէքերներու (դողդող) մէջ, ինչպէս արդէն կ'գիտէր Վոլտէր, և Հոլանտայի Մեննոնիտեանց մէջ՝ չկան բնաւ աղքատներ . . . ։

Ջինաստանի կրօնն՝ որու բարոյական ոգին մեծ է, շատ նպաստաւոր եղած է աշխատութեան, վասն զի պաշտամանի մի պարտաւորութեան և կերպով մը դաւանութեան մի հաս ըրած է աշխատանքը։ Ջանազան հանդէսներու աւիւ՝ Ջինաստանի Կայսրն իր ձեռօք կ'հերկէ հողը։

Ճաշրոնի մէջ երկրագործութիւնն ու ճարտարութիւնն, եւ բոպական ազդեցութենէ բոլորովին ազատ, յետին ծայր կատարելութեան հասած էին. աքանչելի կերպով զիակուած էին արտերն և ընդհանուր էր բարօրութիւնը: Ճաշրոնի հին կրօնը՝ Շինդօն, բնութեան մի պաշտօնն էր, չատ պարզ, զրեթէ զերծ ծէսերէ և աւելորդ պաշտութիւններէ, և այդ կրօնը կը պատուիրէր մեծամեծներուն և մինչև անդամ կայսեր՝ պարզութիւն, խնայողութիւն, և ամենուն՝ աշխատասիրութիւն:

Տնտեսական պատմութեան հետաքրքրաշարժ իրողութեանց մին է Իսրայէլացւոց հարստանալու տաղանդն: Երբեմն՝ Պաղեստինի անբերրի լեռները զարձուցին մի երկիր ուր «կ'հոսէին կաթն ու մեղր» և ուր մի բազմաթիւ ժողովուրդ բարօրութեամբ կ'ապրէր: Եւ այս ժողովուրդն աշխարհիս չորս կողմը ցրուելէն ի վեր՝ կ'ճգնի զրամագլուխ կուտակելով չահիլ ըրած կորուստը: Մի՛թէ ցեղային արդի՞նք է իրենց գերազանցութիւնն այս մասին — ոչ երբէք. վասն զի Արաբացիք՝ որ նոյնպէս Սեմեան ցեղէն են, տնտեսական զարգացման ըմբռոստ կ'գտնուին: Ուստի այս գերազանցութիւնը պէտք է վերագրել իրենց բարոյական և կրօնային դաղափարներուն, որ անոնց մէջ երկրորդ բնութիւն զարձած է, բնութիւն՝ որ դլխովին հարստութեան արտադրութեան և գանձման կ'նկրտի:

Հին ազդաց մէջ՝ ամեն տեղ՝ աշխատութիւնն արհամարհելի էր. գերիին բաժինն էր այն: Ընդ հակառակն՝ Իսրայէլի մարգարէները կ'փառաւորեն աշխատանքն՝ իբրև աղբիւր ամեն երջանկութեան և կ'դատապարտեն ծուլութիւնն իբրև մայր ամեն մոլութեանց և տառապանաց:

Կենսական աշխատանքը բարոյական վերաչինութեան մի միջոց կ'նկատուի, և դրադէտներն իսկ պարտին անով պարապիլ: Իմաստուններն ու իրենց աշակերտներն արօր կ'վարէին: Իրենց յատուկ առածն էր. «Հերկէ և կրծուէ:»

Սողոմոնի Առակներուն մէջ կան աշխատութեան յորդորները, որ ամենուն ծանօթ են:

Դալմատիոյ նոյն ոգւով կ'ըսէ թէ՝ աշխատասէրը զեր է վեր քան այն որ միայն բարեպաշտ է, և մի պատուաբեր հաւասարութիւն կ'հաստատէ նիւթական և իմացական աշխատութեան մէջ:

Դալմատական մի քանի վճիռներ աքանչելի են.

«Մեծ է աշխատութիւնը. կ'սնուցանէ, կ'բարձրացընէ, կ'ազնուացընէ այն որ անով կ'պարապի:

«Այն մէայն որ կ'ծառայէ երկրին՝ անչափս կ'ստանայ։

«Լաւ ևս է որ դէշ մը յոշտոյս փողոցին մէջ քանթէ ողորմութեան դիմես։» . . .

Նոյնպէս Զրադաշտի կրօնն, որ շատ բարձր ու մաքուր էր, կը նուիրագործէր աշխատութիւնն։ Իբրև ապացոյց ահաւասիկ Ա-վեսդայէն մի քանի քաղուածներ.

«Տեսանելի աշխարհներու Արարիչ, սրբանուէր Լակ, ինչ է այն որ կ'ծաղկեցընէ Մազդէզնց (Որմիզդական) օրէնքը։

«Ահուրա-Մազդա (Ահրիման, Որմիզդ, Աստուած) պատասխանեց. — Եւանգազին աշխատութեամբ հիակուած ցորենն է։ Ո՛վ որ ցորեն կ'արտադրէ՝ կ'արտադրէ սրբութիւն։ Երբ ցորենը կ'բուսնի՝ դևք բարկութենէ կ'ատնուն։

«Նիւթական աշխարհներու Արարիչ, սուրբ Լակ, ո՞ւր է այն տեղն որ շատ մեծ ուրախութիւն կ'պատճառէ երկրի։

«Ահուրա-Մազդա պատասխանեց. — Այն տեղն է ուր ա-ջառն ու տուարն առատօրէն կ'արտադրուին։

«Անոր որ կ'դործէ երկիրն ալ ու ձախ ձեռնով, անոր երկիրը կ'բերէ հարստութիւն, իրրև մի բարեկամ զարդարուն աթոռի վրայ նստած կ'պարգևէ մի սիրական բարեկամի որդիներ կամ հարստութիւններ։»

Ահաւասիկ ծուլութեան դատապարտութիւնը.

«Ո՛ սուրբ Զրադաշտ, անոր որ հողը չիշակէր՝ ինչ կ'ըսէ երկիրը. — Դու որ պիս չես հիակեր, դու միշտ պիտի կենաս կանդուն ուրիշի դրան մօտ, քեզի պիտի բերեն, երբ դու դուրսը սպասես, կերակուրներու փչրունքը։»

Սեմ մի քանի կրօնական վարդապետութիւններ մեծապէս օդնեցին անհատական յառաջդիմութեան, մի քանի մոլորութիւններ ալ մեծ չարիք յառաջ բերին։ Այսպէս կրօնական անթոյլատուութեան համար կրնանք ըսել թէ մեծագոյն էր քան սխալմունք մը, քան ոճիր մը. մեծ անհատական սխալմունք, ոճիր մարդկութեան դէմ։ Անթոյլատուութիւնը Սպանիայէն արտաքսեց Մաւրիտանացիքն, որ մշակութիւնը կատարելութեան կ'հասցընէին, և Հրեայք՝ որ տուրևառուվ կ'պրազէին և վարկ կը

բերէին։ Տասնվեցերորդ դարուն Պելժիական դաւառներն աւերեց, և Նանդի հրովարտակին վերակոչման ժամանակ՝ Ֆրանսայէն վանեց իր ամենէ աշխատասէր բնակիչները։ Կրօնական ազատութիւնը դէպ ի Հոլանտա հրաւիրեց ամեն երկիրներու ազատդիրներն ու տարագիրները և ամեն անթոյլտուութեանց զոհերն և Հոլանտայի բարօրութեան մեծապէս նպաստեց։

ԷՄ. ՏԸ ԼԱՎԱԼԷՅ

ԳՈՒՏՈՆ ԼՈՒՄԻՆԵԱՆ ԵՒ ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ ԲԱՌԴԻՐՔ

Գրական և իմաստասիրական շարժառ պատուական հանդիսի նոյեմբեր ամսաթիւերիը Գուտտոն Լուսինեան իշխանի մեկ նամակը կը հրատարակէ, ուր մեծաշուք ու մեծանուն հեղինակը՝ ի մէջ այլոց՝ իմ ֆրանսերէնէ հայ աշխարհին բառապանէ վրայ խօսելով՝ անոր «արգել կամ ձեռս չպատճառելու համար իր ֆրանսահայ բառգրքի տպագրութիւնը՝ որ սկսուած էր արդէն, դադրեցնելու որոշումը կը յայտնէ։ Վեհանձն իշխանը միւնոյն անշահախնդիր զոհողութիւնը ի գործ դրեր է՝ ինչպէս Նորայրեան բառարանի իւր։

Անշուշտիա իշխանի այս որոշումն անտարակոյս մեծ պատիւ կը բերէ իր բարեսիրտ ու փափուկ զգացմանց, և ակամայ յիշել կու տայ մեզ այն բառագիրը՝ որ բազմամեայ և քրտնաթոր աշխատութեամբ՝ ի գլուխ հանած մեր երկը խեղդելու և սպանելու փափաքով ամէն տխուր շահատակութիւն՝ ի գործ դրաւ։ Իրեն դէմ մեր մի և միակ յանցանքն այն էր՝ որ ամէն կարելի քաղաքավարութեամբ իր երկը քննադատած և անոր մէ տանի ներքնինեան վրայ ինչ մեր դիտողութիւններն յայտնած էինք, և այս՝ էր երկի բառանորդագրութենան ցոցակը փակելէ վ ետ յառաջ այլ շատ եռե* Պ. Նորայր՝ որ գովեստ միայն կը վիճառէ, կը

* Վասն Օտեան էֆէնտի ի Բարիզ, որ բարեկամ մ'է Պ. Նորայրի գոր-

մոռնար՞ որ ինքն իսկ միևնոյն և աւելին ըրած էր Հայը Լիվինեանի արդէն հինցած բառարանի նկատմամբ, որմէ դասած նպաստն և ըրած անթիւ փոխառութիւնները և ոչ իսկ արժան կը դատէր յիշատակել։

Լուսինեան իշխանն իր բարեսիրտ դիտաւորութիւնը տակաւին մեզ չհաղորդած՝ կը բարեհաճէր քաղաքավարական խրախուսիչ նամակ մ՚ուղղել մեզ մեր բառգրքի ցայտարարութիւնը և անոր ընկերացող մէկ մասնաւոր նամակին ընդունելու առթիւ։ Պարագաները ներելի կ՚ընեն հրատարակել այդ աղնիւ նամակի գլխաւոր մասը.

« . . . . . ՑԷր,

«Ինչպէս անչուշտ ամեն ազգասիրի՝ նոյնպէս և ինձ սիրելի է »բազմաչխատ երկասիրութիւնն Ձեր, որում նուիրեր էք զաքնու»թիւնս պատուական երիտասարդութեան Ձերոյ ընդ բազում »ամս։ Եւ արդարև առ ի գլուխս հանել մի այդպիսի գեղեցիկ և »ծանր ծրագիր, որպիսի Ձերդ է, պէտք էին լուրջ քննութիւնք, »բազմամեայ աշխատութիւն, ընդարձակ հմտութիւն և անձան»ձիր յարատեւութիւն։

«Շնորհաւորելով զգլխաւորումն ազգաշահ երկասիրութեան »Ձերոյ, կը փութամ յղել ձեզ ի ձեռն . . . . . զդին երկուց օ»բինակաց բաժանորդագրութեան, յորոց մին՝ ինձ համար՝ ի »Փարիզ, և միւսն՝ վասն հարազատիս Ց. Խորէն արքեպիսկոպո»սի՝ ի Կոստանդնուպոլիս։

«Կը փաքաքիմ ի սրտէ որ յօգուտ Հայ գրականութեան ան»յապաղ ելնէ իւրոյս բազմավաստակ ազգ. երկասիրութիւն, զոր »կը դնահատեմ ըստ արժանւոյն, և որում կը մաղթեմ գլուխի »յաջողութիւն։

«Գուխտոն Լուսինեան»

Ծին, մեր չայտաբարտնինանը խորհելե եթե՝ գեղեցիկ նամակի մը մէջ՝ զոր պատիւ ըրած էր մեզ ուղղելու, և որով մեր երկի յատուկ և առանձին պիտանութիւնը կը հաստատել, հետևեալը կը խօսի. «. . . Լսեցի որ նոր և ճոխ բառարանի մը հեղինակը բողոքեր է ինձ և ինր բառերուն դեմ. ի՞նչու՞ և ընդ՞ – չգիտեմ։» (Ներելի լինի մեզ այս բառերս ստորագծել) Մեծանուն ազգդայինն ի՞նչ պիտի ըսեր արդեօք եթե կարդացած լիներ Ներսիսի պաշտպանողական պատասխանատուութիւնը՝ որ անկնդելի արատ մը պիտի մնայ իւր հեղինակի անուան։

Այս տողերը բայատրութեան պէտք չունին, և որքան ազգային մեզ համար, անտարակոյս նոյնքան և աւելի ևս պատուաբեր են իր մեծանուն հեղինակին նկատմամբ։ Մշակի տարրեր և նպաստաւոր կերպով կը դնահատուի մեր երկը և անոր յատակագիծը, որ այնչափ և այնպիսի բուռն և կոչտ յարձակմանց արժանի եղաւ մեր հակառակորդի կողմանէ։

Գուիտոն Լուսինեան իշխանի վերոյիշեալ նամակը պարտք կը դնէր մեր վրայ մեր ջերմ շնորհակալութիւնը յայտնել մեծաշուք և մեծանուն հեղինակին, որու նպաստաւոր դնահատականները անտարակոյս մեծ կշիռ և կարևորութիւն ունէին մեզ համար։ Այս հաճելի պարտքը կատարեցինք անդանդաղ, միանգամայն և ազաչելով դինք բաժանորդ ճանչել գմեզ իր ընակիչ բառգրքի, եթէ երբեք բաժանորդութիւն բացած էր . . . . ։

Յայտնի է թէ մեծանուն և բարեսիրտ մատենագիրը այս քաջալերութիւններով չզատացաւ։ Փոսնատոր առթիւ մը վերստին մեզ պատուախնամելու բարեհաճելով՝ յայտնեց միանգամայն իր այն բարեսէր որոշումն՝ որ Գրական և Իմաստասիրական Շաբաթօրի մէջ հրատարակուած կը տեսնուի այսօր։

Փութացինք գրել մեծանուն իշխանին թէ որքան որ շնորհապարտ ենք իր ազնիւ և անշահասէր դիտաւորութեան համար, սակայն ծայրայեղ բարեսրտութիւն մը կը դանէինք իր այս ընթացքը, և թէ իրաւունք չէր որ իր պատուական երկասիրութիւնը ի նպաստ Նորայրեան բառգրքի այսքան երկար տարիներ սպասել ետքը, նորէն հիմայ ալ մեզի համար սպասէ, քանի որ Ֆրանկբենի Հայ աշխարհիկ բառարանի տպագրութիւնն սկսելու համար հարկ եղած բաժանորդագրութեանց թիւը բոլորովին լրացած իսկ չէ տակաւին։ Հետևաբար կ'աղաչեինք դինք ետ կենալ այդ մեծ զոհողութենէ զոր «տարապայմանի փափկանկատութիւն» կ'անուանէ Գրական և Իմաստասիրական Շաբաթօրի։

Սկսաւսիկ այն պատասխանը զոր՝ մեծաշուք իշխանի

տկարութեան պատճառաւ, այս անգամ իւր յատուկ ֆարատուզարը կը դրկեր մեզ Ֆրանսերէն լեզուաւ, պատասխան ուր մի և նոյն վեհանձնութիւնը, մի և նոյն բարեսիրտ ղգացումներն կը փայլին՝ ինչպէս նախորդ առթիւ.

«Իմանը կը յորդորէ զՁեզ Ձեր երկասիրութիւնն ըստ կարի »չուտ հրատարակութեան տալ, որպէս զի Հայ ազգն օգտի Ձեր »բազմամեայ երկանց արդիւնքէ: Ձեր գովելի նպատակի հաս»նելու մասին Նա կ'ուզէ չէ թէ խափան լինիլ Ձեզ, այլ նպաս»տել անգամ: Կը խնդրէ ուրեմն որ հոդ չընէք իր գործի հրա»տարակութեան նկատմամբ՝ որ առանց անպատեհութեան կրնայ »յամենալ, մինչև որ Ձեր երկի տպագրութիւնը յաջողութեամբ »ի գլուխ ելնէ.»

Որոշակի յայտնուած այսպիսի կամքի առջև ներելի է արդեօք որ մենք ևս մեզ ինկած փափկամտութեան պարտքը վճարենք և վերստին աղաչեմք բազմարդիւն և բազմահմուտ հեղինակը որպէս զի յօժարի առանց այլ ևս սպասելու տպագրութեան յանձնել այնպիսի գործ մ'որ իր կարգին մէջ մեծ տեղ մը բռնելու սահմանուած է — այս մասին տարակոյսի նշոյլ իսկ չունինք, և որու անհամեմատ ճոխութիւնը հրատարակաւ կը վկայէ արդէն Գրասէրը Աստ. Պ. Նորայրի երկը մեծապէս յարգողներէ մին:

Մ. ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ

ՊԱՏՐԻԱՐՔԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐ

Բ

Օրուան խնդիրն է պատրիարքականն, որու պիտի հետևի՝ թէև քիչ մ'ուշ, կաթողիկոսականն: Ազգային մամլոյ առատ նիւթ կ'ընծայէ այս երկու ծանր խնդիրներու կարգադրութիւնն և արդէն մէն մի թերթ՝ իր ունեցած

կամ չունեցած սկզբունքին համեմատ՝ կ՚յուզէ մանաւանդ պատրիարքութեան յարմարագոյն ընտրելիներու խնդիրն, զգալով սակայն որ ընտրելի պատրիարքին տըրամադրութիւնները կրնան ներգործել կաթողիկոսական խնդրոյն և ընտրելիութեան վրայ։ Ուստի այս կրկին տեսակէտն աչքի առաջ ունենալով՝ ազգային թերթերը պատրիարքական ընտրելիներու վրայ ուղղակի, և կաթողիկոսութեան խնդրոյն, կաթողիկոսական ընտրելիութեան վրայ անուղղակի կերպով կ՚ներկայեն իրենց տեսութիւնները։ Հետևապէս մէն մի թերթ ու կուսակցութիւն այս կամ այն ընտրելի պատրիարքին գահուն և աթին կ՚տեսնէ կաթողիկոսական խնդրոյն այս կամ այն կերպ լուծումն։

Իսկզբան կարծիքները բաժնուած էին Մելքիսեդեկ և Բարթողիմէոս սրբազաններու մէջ, ապա երևան ելաւ, մանաւանդ նկատումներու չնորհիւ, և վեհապետեան սրբազան։ Իզմիրլեան և Նարպէյեան սրբազանները ստուերի մէջ մնալով։ Աչքէ՝ որու պատրիարքական տեղապահն և ապա պատրիարքական ընտրելին Գեր. Մելքիսեդէկն էր, յանկարծ օրինական կէտի մը վրայ լինելով՝ կ՚դառնայ վեհապետեանի կողմն, մինչդեռ պարտաւոր էր՝ եթէ քիչ շատ հաստատ սկզբունքի յաւակնութիւն ունէր, մնալ իր առաջին համոզման մէջ, և զայն ցվերջ պաշտպանել, իր նախորդ ընտրելին ստանալ թէ ոչ քուէից մեծամասնութիւնը։ Հայբենի՝ թէև հակամէտ Ռուբինեան սրբազանին պատրիարքական ընտրութեան, կ՚փաստաբանէ այժմ ջերմագին վեհապետեանի ընտրելիութիւնն և անոր կենսագրութիւնը փայլուն գոյներով կ՚նկարագրէ։ իսկ Փոռնէ, աւելի խոհեմ, կ՚օրորի վեհապետեանի և Ռուբինեանի մէջ, մինչդեռ Մանդօճ և Թէրզեանը ֆէթեթ ընապէս կ՚գեղերին այն ճամբուն վրայ ուր միւս թերթերը գործ չունին, թէ մին և թէ միւսն իրենց քուէն Պրուսայի Ա. Աստուածորդին տալու որամադիր։ Մախ որոշ կարծիք չունի այս մասին, Երկաթուղի Հոգեվոյս Սրբազանին ստուերին հետ է տակաւին, և թերևս այդ ստուերը բաւական

համարի պատրիարքական գահոյն, միևչդեռ Գրկան և Ի-
մատաքէական Շարժուած այս մասին անշարժ կ'երևի, և քան
երեսլթին խնդրոյն լուծումն ձիրվանայի մէջ կ'վնտռէ։

Ըստ մեզ՝ ամենէ ուղիղ և բանաւոր տեսութիւնն այս
վերջնոյնն է, քանի որ ամեն ներքին և արտաքին ազ-
գերու թիւններ ազգային ամենէ կենսական խնդիրներ
ազգային տեսակէտով լուծելու համար եղած և լինելիք
ջանքը կ'չեզոքացնեն և անհնարին կ'ստանին։ Երանի թէ
այս գուշակութիւն անհիմն ելնէր և ազգն արժանընտիր
պատրիարքի մը տիրանար։ Ասելի պարզ խօսինք։

Թէև մենք ազգի մը նախանձառնութեան ու ինքնօգ-
նութեան վրայ առելի հաւատ ունինք, քան թէ անոր
պաշտօնական մարմիններու գործունէութեան վրայ, սա-
կայն մեր արդի կացութեան նայելով պատրիարքական
իշխանութեան գործակցութիւնն յառաջդիմութեան կա-
րևոր տարր մ'է, և այդ կարևորութիւնը բացառիկ նշա-
նակութիւն կ'ստանայ կաթողիկոսական ներկայ խնդրոյն
հետ աննուղղակի յարակցութիւն ունենալով։ Լաւ և քա-
ջարի պատրիարքի մ'ընտրութենէ կախուած ունի՝ մեծ
մասամբ՝ լաւ և արիասիրտ հովուապետի մ'ընտրութիւնն,
և Ազգին բարոյական վերաշինութիւնը։ Բազմապատիկ
ազգային չահեր կան ու կ'ծնան ներկայ ժամանակի մէջ
առկախ ու անկայուն, չըսենք վտանգի մէջ, զանազան
յարաբերական գործեր տարտամ և անկերպարան վիճա-
կի մէջ, հետևապէս մեր գործող մարմինները պարտին՝
վերջնական որոշում տալէ առաջ, խորհիլ և լաւ խորհիլ
Պատրիարքարանի արդի բարոյական և քաղաքային իշ-
խանութեան վրայ, զոր հոդելոյս Սրբազանը խանգարուն
և տխուր վիճակի մէջ թողուց։ Խորհիլ ազգային խոհա-
կան սիտոյից և չահերուն վրայ՝ որ վաղուց բոլորովին
անտես և անպաշտպան կ'ծնան, խորհիլ Օսմանեան պե-
տութեան տրամադրութեանց վրայ՝ որ բաւական ժամա-
նակէ ի վեր փոփոխելի մտերմական բնութիւնը չունին
դէպի հայութիւն։

Արդ՝ երբոյ այս վիճակին մէջ ընտրելի Պատրիարքն եր-

կու կարևոր դործ ունի իր առջև, այս է՝ ազդային կրթման-
ման կամ ազդային վերաշինութեան դործ։ Առաջինը շատ
դիւրին է և մեր առջևն եղնող ոևէ պատրիարք կարող է
ղայն ի կատար հանել։ Ի՞նչպէս — չարունակելով ևեթ այն
վիճակն ուր ընկած է այժմ Ազդն։ Այս նպատակին համար
բաւական է միայն հետևիլ անձնական նկատումներու,
օտար թելադրութեանց, օտար շահերու ներշնչմանց և
օտարոտի գաղտնի ազդեցութեանց և ի դործ դնել երկ-
դիմի քաղաքականութիւն, պաշտօնական և անպաշտօն
ստութիւններ, օրադրական հնարներ և մեծ մեծ ճա-
ռեր արտասանել ժողովրդեան աչքին՝ որ արդէն շլա-
ցած է, վոչի փչելու և տարաժամ ու անպատեհ խոր-
հուրդներ և անճուկներ գրգռելու համար։ Երկրորդ դոր-
ծըն է աւելի մեծ և դժուարին, զոր ի կատար հանելու
համար պէտք է արդարասէր, խոհական, բանիբուն և
անյողդողդ կամք ունեցող պատրիարք, այնպէս որ կա-
րող լինի դլխովին չտկել ցարդ մեր հետևած ծուռ ուղ-
ղութիւնն, Ազդին աչքը բանալ իր ճշմարիտ շահուց վը-
րայ, անոր գործունէութեան արդիւնաւոր ասպարէզ մը
տալ և յառաջդիմութեան հաստատուն հիմերը դնել։

Ծանր հիւանդու թեան մը ընութիւնն, հետևանքն ու
դարմանն այսպէս դէմ առ դէմ դնելէն ետև՝ կ'ծնայ
Ազդին մին կամ միւսն, հետևանքը կամ դարմանն ընտ-
րել։ Բայց այս տեղ ուրիշ խնդիր մը կ'ծագի։ Ազգը կամ
իր երեսփոխանները բանաւոր ընտրութիւն մ'ընելու վի-
ճակի մէջ կ'դանուի՞ն թէ ոչ, և եթէ այդ ընտրութիւնն
ընեն, յօժարամիտ պիտի ընդունի՞ն անոր արդիւնքը։ Ա-
հա այս կէտը մեղի մութ կ'թուի՝ երկու պատճառաւ։
Նախ՝ լաւ ընտրութիւն ընել կ'ենթադրէ լաւ դատողու-
թիւն, շրջահայեցութիւն և ազդային ճշմարիտ շահուց
դիտակցութիւն. երկրորդ՝ այդ դիտակցութիւն կ'ար-
դիւնաւորի միայն երբ յարատևութիւն, կամք և պա-
տասխանատուութիւն անոր կ'միանան։ Այս տեսական և
դործնական հանդամանքն ունի՞ն մեր պաշտօնական մար-
մինները։

Ընթադրենք սակայն մարդն, և ինչպես անդլիացին կ'ըսէ. — «Ուղիղ մարդն՝ ուղիղ պաշտօնին դլուխը դըբին։» Այդ մարդը դործի կ'սկսի, բայց սահմանադրապէս և կանոնաւորապէս ընթանալու համար իր ձեռքն ունի, ծրագիր՝ որ էապէս ազդային ներքին բարեկարդութեան խնդիրներու կ'պատկանի, ազդային բարոյական միութեան և մտաւորական զարդացման խորհուրդները կ'պարունակէ։ Այդ ծրագրին վաւերացումը կ'պահանջուի ձեռնհաս իշխանութենէ, և եթէ այդ ըստացուի իսկ, դործադրութեան մէջ ահագին վիճաբանութիւն և դժուարութիւններ կ'ծագին։ Դաս մը՝ անշուշտ մեծ մասամբ անպաշտօն՝ այլ իրենց մտան կամ ձեռքն միշտ ազդային դործերու մէջ դնող մարդիկ, հին դպրոցի աշակերտներ և անձնական նկատումներու ծանուցնողները, պիտի դժկամակին, վասն զի պիտի տեսանեն այդ ծրագրին մէջ հին զեղծմանց և իրենց թագուն աղդեցութեան բարձումն. ուրիշ դաս մը՝ իրբև ազատական՝ շատ անձուկ և աննշան պիտի դտնէ այն ծրագիրն՝ առարկելով որ արտաքին փայլ, եւրոպական դղրդիւն, դեսպանագիտական չարժում չպիտի դրդռէ, թէ ժամանակն ոգեայն և ազդային նորանոր անձուկներու չպիտի համապատասխանէ և դործադրուի, քանի որ մանաւանդ ազդային նախորդ քաղաքականութեան բայասութիւնն է, հոգելոյս Ս. Պատրիարքի հեռատես և ձգած քաղաքական աւանդութեանց ջնջումն է, և թէ Ազդը մեծ, չքեղ ու փառայեղ անօրէնութեանց կ'սպասէ վարչային մարմիններու կողմէ։ Թող նորընծիր բարենպատակ ու անկեղծ պատրիարքն իր ծրագրին պաշտպանութեան և դործադրելիութեան վրայ մէջ բերէ համոզմունքը փաստերը, թող և մէջ այլոց ըսէ թէ՝ յառաջդիմութիւն՝ կամ նոր բառով՝ բարեշրջութիւն իր առաքինութիւնն ունի, թէ առաջին առաքինութիւն Ազդի մը բարոյական, տնտեսական և կրթական ներքին զարդացումն է, թէ ինչպես վայրենի ժողովուրդ մը չէ կարող յանկարծ և անպատրաստ դառնալ բարեկիրթ և առհմանադրական ազդ, նոյնպէս հայ

ժողովուրդ մը չէ կարող իր ազգային տարրները չկազմակերպած, իր անմիջական պիտոյից դոհացում չտուած, ոտանուլ իր արդի ահմանեն դուրս և քաղաքակրթութեան ասպիճանին վրայ իրրև ամեն տեսակ բարեմասնութեամբ զարգացած ներկայիլ՝ եթէ չկամիր իր ունեցածն ալ կորուսել, թէ հայ ժողովրդեան ժամանակակից պատմութիւնը դոյց կուտայ արդէն՝ որ իր հին ազգական քաղաքականութիւնն խանգարած է, և թէ նախորդ Ս. Պատրիարքի առաջին և վերջին արարքն և ընթացքն անժխտելի կերպով կ'հաստատեն ազգային որոշ քաղաքականութեան մը չդոյութիւնն, թէ վերջապէս հայ ազգին փրկութիւնն իր եկեղեցւոյն ու վարժարանին բարոյական և մտաւորական միութեան զարդացման մէջ է միշտ և մանաւանդ ներկայ պարագայից մէջ, և թէ ամեն ժամանակ իրեն յատուկ բաւական դործ ունի կատարելիք, առանց դալիք ժամանակաց վերապահուած ծանրադոյն դործերն Ազդին կռնակը բեռնաւորելու . . . :

Եւ ազդային պաշտօնական և անպաշտօն մարմիններու այս խուլ վիճաբանութիւնն անտարակոյս անհամաձայնութեան, կուսակցական պատակտումներու, ժողովրդային չարժումներու և դոյցերու պիտի յանդի, որոնք դժուարութիւն պիտի դառնան, որ ի վերջ ամայութիւն կամ յարձակումներու պիտի վերածուի, և ազդային տունը վերաշինելու վախճաքող պատրիարք մը իր բոլորտիքը պիտի դանէ միայն դատալիքներ: Ուստի պիտի ստիպուի՝ եթէ իր սկզբանց հաւատարիմ է, հրաժարիլ պաշտօնէ և յուսահատ կոչել. — Ես դործ չունիմ այդ կեղծիքներու տվխարհը: —

Եթէ այս մեր ենթադրութիւնն ապադայ դէպքերը սուտ հանեն՝ մենք պիտի լինինք խնդակցութեան առաջին ազաղակն արձակող, սակայն մեր նախորդ նկարագիրն անկատար չթողլու համար ուրիշ ենթադրութիւն մ'ընենք և Պատրիարք մ'ընտրենք որ պարզապէս մարդամեքենայ մը լինի, որ ոչ հաստատ սկզբունք և ոչ ծրագիր ունենայ, որ ըստ դիպաց և զանազան ներշնչութեանց դոր-

ծէ, որու առաջին և միակ նպատակը լինի դոհ ընել իր փառասիրութիւնը, գտնել ժողովրդեան ամեն դժգոհ կիրքն և տարօրէն երազները, խաբել անոր դիւրահաւատ նութիւնը՝ զանազան աղմկալի յոյցեր և դիւանագիտական վայլուն չարժուձեր ընելով, երևիլ ինչ որ չէ բնաւ, Աղգին շահուց պաշտպան, խօսիլ ինչ որ չունի, ճշմարտասիրութիւն և յառաջդիմութեան սէր, մեծ մեծ յարդել ինչ որ չզգար, հայրենասիրական զգացմունք, հռչակել ինչ որ երբեք ըրած չէ և չպիտի ընէ, Աղգին ապագային համար մեծամեծ զոհողութիւններ և իր կեանքն անգամ Աղգին նուէր տալ, և ահա այսպիսի Պատրիարք մը կրնայ թերևս աւելի զմայլողներ, ներբողներ գտնել մեր ժողովրդեան մէջ որ կ'սիրէ միայն զինք գտնող ու խաբողներն և վարել պատրիարքական պաշտօն մ'այնպէս որ յաջորդ մ'ունենալու պէտքը զգալի չընէ Աղգին։

Պատրիարքական ընտրելիութեան խնդիրն այսպէս պարզելը լուծել և կերպով մը ցոյց տալ է թէ Աղգային ժողովներուն և թէ պատրիարքական ընտրելոյ մը պարտաւորութիւններն։ Եւ երօք՝ քիչ մը խելք ունեցող և դործ տեսնելու փափաքող ընտրելի մ'երթէ ընտրուի՝ խլկոյն չերևներ պատրիարքական գահն, որ այժմ ծուղակի մը կերպարանն ունի, այլ նախ իր պայմաններն, իր հեռուսերի ուղղութիւնը, մեկ խօսքով՝ իր դերն կ'ներկայէ Աղգին ձեռնհաս իշխանութեան և եթէ ընդունելի լինին, այն ժամանակ կ'բաղմի այդ աթոռն։ Եթէ կայ բարձր եկեղեցական մ'որ ոչ միայն պատրիարքական այլ կաթողիկոսական դահուն արժանաւորներէն է և որ կարող է վարել այդ պաշտօնն այնպէս ինչպէս կ'պահանջեն Աղգին օգուտն ու շահն, այդ եկեղեցականն է Գերապատիւ Մելքիսեդեկ Սրբազանը։ Նոյնը կ'հաստատէ և Աբեղ, և յայտնապէս կ'ցաւի որ սահմանադրական դժուարութիւն մը խոչընդոտն մ'է անոր ընտրութեան։ Իսկ մենք այդ օրինական դժուարութիւնը շատ բանիբուն անձերու հետ ինքնին աննշան և անօրինելի նկատելով, կ'ցաւինք որ նոյն խնդութեամբ այդ դժուարութիւնը յառաջ բերող,

ուսաի Գերապատիւ Մելքիսեդեկ Սրբազանի ընտրութիւնն անկարելի հրաժարակող խմբագիրներ այնքան միամիտ են՞ որ կարծեն թէ այդ դժուարութենէ մեծագոյնը չկայ, որ է՝ Գերապատիւ Մելքիսեդեկ Սրբազանի պատրիարքական գահն ելնելու՝ եթէ ընտրուի իսկ, հաւանական դժկամակութիւնն, և եթէ հաւանի իսկ, պայմանաւոր ընդունելութեան հաւանական առաջարկը:

Բայց ժողովներ՝ և վարչութիւններ որ կանոնաւոր ուղղութիւն մը, որոշ ծրագիր մը չեն ունեցած յարդ աղգայինն գործերու նկատմամբ, և չունենալու պատճառները կան անշուշտ, ինչպէս պիտի դիջանին հաւանիլ պայմաններու և ծրագրի, որքան որ սահմանադրական ոգւով լինին, և անոնց գործադրութեան ձեռնտու լինելու դրապէս խոստանալ: Այն մարդը կամ եպիսկոպոսը միայն կը վազէ բազմելու պատրիարքական գահն որ աւելի իր փառասիրական ձգտմունքը գոհ ընելու անղուսպ տենչ ունի, քան թէ ծանր պատասխանատուութեան մը պահանջմունքն, և այդպիսին՝ թող օրինական անձնաւորութիւն, այլ հիմնական օրէնք, արդարութիւն, Ազգի կենսական հոգին իսկ ի՛կռնէ ի՛անցնի իր նպատակին հասնելու համար:

ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ

ԵՒՐՈՊԻՈՅ մէջ օրէնսդրական խնդիրները կ'գրաւեն ընդհանուր ուշադրութիւն: Ընտրական ծրագրի առթիւ կառավարութեան և ազատերու ժողովին մէջ ծագած վէճը կ'դադրի՝ երեսփոխանական աթոռներու վերաբաշխման ծրագիր մը խորհրդարանի հաւանութեան ներկայացուելով, ծրագիր՝ որով 50,000 ընտրող մէկ երեսփոխան պիտի տայ, այս թիւը չպարունակող չքնաղակներ չքնակայ մեծ քաղաքներու պիտի միանան, և խորհրդարանի ամբողջ երեսփոխանաց նախորդ թիւն, որ 658 էր, 670ի պիտի հասնի: Լիւպօք և այլ արմատական երեսփոխաններ՝ համեմատական ներկայացման կուսակից, կառավարութեան և ազատերու դիմադիր կուսակցութեան համաձայնութեամբ պատրաստուած այդ ծրագրին ըղդրումին հա-

մամիա չեն։ Նօրդպրուք՝ վերադառնալով Եդիպտոսէն՝ Անդլիական կառավարութեան կ՚ներկայէ իր տեղեկագիրն, որով կ՚առաջարկուի երաշխաւորեալ փոխառութեամբ Եդիպտոսի դրամական տագնապը բառնալ, մինչդեռ Ուօլսի յառաջ քշելով իր արշաւանքն Նեղոսն ի վեր Հաափ-Հալֆա կ՚հասնի։ Ֆրանսա՝ Զինական պատերազմը յառաջ մղելու համար Ֆէրրիի պաշտօնէութեան խնդրած վարկը կ՚ընծայէ, ինչպէս նաև վաստակութեան քուէ, պաշտպան դրութեան համեմատ՝ ներածուած ցորենի և ալիւրի վրայ մաքսային տուրքը կ՚աւելցընէ 2½ ֆրանք մէն մի քիլոկրամի համար, այնպէս որ միջին հաշուով 12-%ի կ՚հասնի այդ տուրքը։ Գերմանական աղգային ժողովին մէջ ելմտացոյցի վիճաբանութեան հետ երեսփոխանաց դրամական վարձ վճարելու խնդիրը կ՚յուզուի, Պիսմարգ իշխանը կ՚պաշտպանէ Գերմանական սահմանադրական օրէնքը, սակայն՝ Ցօգդօր վիճահօրսաի առաջարկին վրայ՝ եկեղեցականաց արտաքսման օրէնքը կը չընջուի։ Ամերիկեան Դեսպանախորհուրդը Պերլինի մէջ իր ծրագրին առաջին կէտը կ՚անօրինէ՝ Քօնկոյի աւազանն ազատ վաճառականութիւն հաստատելով՝ այնտեղիս ամեն Տէրութեանց նաւերուն համար։ Միացեալ-Նահանգաց նախագահական քուէարկութեան արդիւնքով ամբողջական ընտրելի Բլիվլենտ նախագահ կ՚ընտրուի, իսկ արդի նախագահն Ադրիւր կ՚յղէ խորհրդարանի իր պատգամագիրն, որով այլև այլ բարենորոգ մտնք կ՚առաջարկէ և յատկապէս օտար Տէրութեանց դէմ Ամերիկայի մէջ դատադրողներու նկատմամբ աւելի ծանր օրէնք։

Վրէժ։ Նախորդ թիւրթ, երես 569, փոխանակ 300 ոսկի կարդա՝ 200 ոսկի։

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ

ԹԱՓԱՌԱԿԱՆ ՀՐԵԱՑ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ

Թարգմանիչ Կ. Ս. ԻՒԹԻՒՃԵԱՆ

Հրատարակիչ ՆՇԱՆ Կ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ ԵՒ Ս. ՏԷՕՎԼԷԹԵԱՆ

Յօժէն-Սիւ Գաղղիացի մեծանուն վիպասանին սոյն նշանաւոր գործը, զոր Մասիսի Մեծ. խմբագիրը Կ. Ս. Իւթիւճեան էֆէնտի ասկէց 18 տարի առաջ Թարգմանած և իբր թերթօն Մասիսի միջոցաւ հրատարակելէ յետոյ՝ ըսա

Ձեռ տպագրած եր, ժամանակէ մը ի վեր սպառած լինելով, այս անգամ Մեծ-Թարգմանիչը կրկին աչքէ անցուցած, լեզուին մաքրութեանն և ոճերու գեղեցիկ բայասարութեանց մեծ խնամքը տարած և մանաւոր պայմանաւ մը մեզ յանձնած է երկրորդ անգամ տպագրել պատկերազարդ։

Թախտական Հրեայն 1,600 մեծադիր երեսի մեծ, չորս ընդարձակ հատորէ պիտի բաղկանայ, մեքենայ Թղթի վրայ գեղեցիկ տպագրութեամբ։

Ամբողջ գործը պիտի պարունակէ Գազդեարէն ընտիր տպագրութենէ մը ընդօրինակեալ և մանաւոր խնամքով փորագրեալ 400ի մեծ գեղեցիկ պատկերք, և բաց ի սոսկայմէ 60ի չափ ալ մեծադիր և ընտիր պատկերներ, որք մեքենայ Թղթի վրայ զատ տպագրելով պիտի զետեղուին գործոյն մէջ։

Մէն մի հատորին բաժանորդագրութեան գինն է կանխիկ 25 ղուրուշ։

Տասնևվեց երեսէ բազկացեալ մէն մի թերթ 50 փարա։

Գաւառաց հոմար Թղթատարութեան ծախքն միաւեղ հաշուելով, մեկ հատորին գինն է 30 ղուրուշ։

Գաւառներէն բաժանորդ գրուիլ փափաքողք պարտին բաժանորդագինն կանխիկ յղել Բուբաստան Մանկանց Հանդիսի խմբագրատունն հետևեալ հասցեիս. ՆՇԱՆ Կ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ, Կոստանդնուպոլիս, Էսկի Զապթիե շատաէսի, թիւ 63։

ՈՒՂՆԻԱ կամ ՋԷՅԹՈՒՆ. — Նկարագիր տեղական, կենսական, բանասիրական և լեզուաբանական։ Գրեց Յ. Յ. ԱՒԱԳԵՐՏԵԱՆ։ Կ. Պոլիս, տպագրութիւն Գ. Պաղտատլեան (Ա.բամեան), 1884։ Գինն՝ 10 դահեկան։

ԾԱՂԻԿ ԱՐԴԻ ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ, — Մաս Բ. Հաւաքածոյ աշխարհիկ լեզուէ հանդերձ գրական բացատրութեամբ, և դիցաբանական, պատմական, աշխարհագրական և այլն ծանօթութեամբք։ Երկասիրեաց ԵՂԻԱԶԱՐ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆՑ։ Կ. Պոլիս, ի տպարանի Մկրճմեանց։ Ամբողջ լրացաւ, 1884։

ՎԱՐԴԱՐԱՆ. — Այն մանկավարժական ամսագրի Ա. և Բ. տարեշրջանի ճնացեալ օրինակները, իւրաքանչիւր տարուանը երեք բուբլի (36 ղուրուշ) վաճառվում է խմբագրին մօտ։ Դիմել հետևեալ հասցեիս.
Tiflis (Caucase) Staro–Arsénalnaïa, N. 24, a Nicolas Khosrovian.
Ձանապարհածախսը խմբագրի վրայ է։

ԳՐԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ՏԵՍԱԿԱՆ ԵՒ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ. — Մաս Ա. ոճ. 2 Հատոր իր բանալիով։ Յօրինեց Մ. ԱՐԱՆ Պ. ԱՍՔԱՆԱԶԵԱՆ։ Կ. Պոլիս, Տպագրութիւն Գ. Պաղտատլեան (Ա.բամեան)։

ԹՈՒԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ, ԵՐԿՐԱԶԱՓԱԿԱՆ ԳԻՏԵԼԻՔ, և այլն. — Հրատարակութիւն Հայոց Մխիթարեան ընկերութեանց, պատկերազարդ։ Կ. Պոլիս, տպագրութիւն Նշան Կ. Պէրպէրեան, 1884։ Գինն՝ 5 դահեկան։

ՆԵՐՇՆԶՄՈՒՆՔ ԱՌ Պ. ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ. — Գրեց ՏԻԳՐԱՆ Ս. ՍԷԹԵԱՆ։ Կ. Պոլիս, տպագրութիւն Նշան Կ. Պէրպէրեան, 1884։

ՆԿԱՐԱԳՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՀԱՅԱՐՆԱԿ ԳԱՒԱՌՍ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՏԱՃԿԱՍՏԱՆԻ, Մասն Ա. — Տեղագրեց ՄԱՆՈՒԷԼ Կ. ՄԻՒԱԽՕՐԵԱՆ։ Կ. Պոլիս, տպագրութիւն Մ. Կ. Աարրեան։ Գինն՝ 8 դահեկան։

ԶՈՐՍ ԱՌԱԿ ՄԱՆՈՒԿՆԵՐի ՀԱՄԱՐ. — Հրատարակութիւն Մ. Հ. Ո. Կ. Ը.բ։ Մոսկուա, 1884։ Գինն՝ 15 կոպ։

ԲԱՆԱԼԻ ՀԱՅԵՐԷՆ ՇԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ. — Բ. տպագրութիւն։ Յօրինեց Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ։ Զմիւռնիա, տպագրութիւն Մ. Մամուրեան, 1884։ Գինն՝ $3\frac{1}{2}$ դահեկան։

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ, — Ա. Հատոր, Բ. տպագրութիւն։ Յօրինեց Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ։ Կ. Պոլիս, տպագրութիւն Նշան Կ. Պէրպէրեան, 1884։ Գինն՝ 6 դահեկան։

ԻՐԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ կամ ՏՂՈՑ ԱԶՔԻՆ ՈՒ ԱԿԱՆՋԸ ԿՐԹԵԼՈՒ ԵՂԱՆԱԿ. — Ազատ թարգմանութիւն Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆԻ։ Զմիւռնիա, տպագրութիւն Մ. Մամուրեան։ Գինն՝ 6 դահեկան։

ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԿԱԼՎԱՆԻ Կ'ԳՏՆԷ ԿԵՆԴԱՆԱԿԱՆ ԵԼԵԿՏՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆ ԵՒ ՎՕԼԴԱ՝ ՔԻՄԻԱԿԱՆԸ, 1789-1800։ — *Ֆրանքլինի մահուանէ մի քանի ամիս առաջ՝ էլեկտրականութեան մասին նոր իրազուրիւն մը գտնուած էր, իրազուրիւն մ'որ մեծ հաճոյք պիտի պատճառէր Ֆերունի մարդուն եթէ ապրելով անոր արդիւնքը տեսնէր։ Այս գիւտն ընողն էր Կալվանի, Պոլոնեայի անդամակցութեան ուսուցիչ մը, կամ թերևս աւելի իրաւացի կ'լինէր ըսել որ գտիչն էր Տիկին Կալվանի, վասն զի անոր դիտողութեան վրայ ամուսինն սկսաւ ուսումնասիրել խնդիրը։*

Ալօսիոս Կալվանի ծնաւ Պօլոնեա 1737ին։ Չատ քիչ տեղեկութիւն ունինք իր պատանեկան հասակին վրայ։ Միայն այս ատոյգ է որ՝ ինչպէս նախ մտադրած էր, կրօնաւոր լինելու տեղ, ուսուցչի մը աղջկան հետ ամուսնացաւ և Պօլոնեայի համալսարանը դասատու եղաւ։ Իր տան մէջ էլեկտրական մեքենայ մ'ունէր, զոր զանազան փորձեր ընելու համար կ'գործածէր։ Օր մը 1789ին՝ երբ Տիկին Կալվանի թան եփելու համար գորտերու կաշին կը հանէր, Կալվանիի օգնականներէն մին մեքենան կ'գործէր իր մօտ։ Այն միջոցին որ էլեկտրական հոսանուտն արագօրէն կ'հոսէր, այս պատանին պատահմամբ մեռած գորտի մը սրունքին չիլին դպաւ դանակով մը և յետին ծայրը զարմացմամբ դիտեց որ սրունքն սկսաւ շարժիլ և երերալ, այնպէս որ կարծես թէ կենդանի էր գորտը։ Տիկին Կալվանի այս երևոյթին վրայ այնքան հիացաւ որ՝ երբ ամուսինը տուն դարձաւ՝ խնդրեց անոր հաղորդեց այս իրազուրիւնը։ Կալվանի այդ փորձը կրկնեց մի քանի անգամ, և տեսաւ որ երբ էլեկտրական հոսանքը գորտի չիլին մօտ տարուէր՝ գորտը կ'սկսէր դնդալ։ Այդ ուղեց փորձել թէ արդեօք վոյլակը գորտին չիլերուն մօտ բե-

ըելով նոյն աղդեցութիւնը պիտի ունենար, և այս փորձը կատարելապէս յաջողեցաւ։

Նոյն միջոցին ուրիշ դիպուած մը ցոյց տուաւ անոր որ այդ ցնցուձները կրնային առաջ գալ առանց փայլակի կամ էլեկտրական մեքենայի։ Մի շատ դորաերու եաևի սրունքը պատրաստելով պղնձէ ակիչներով կախած էր երկաթէ պատշգամէ մ'իր տան դրսի կողմը։ Երբ այսպէս կախուած էին, հոգիս ասդիս անդին կ'օդորէր զանոնք, այնպէս որ սրունքին ծայրերը պատշգամին երկաթին կը դպէին։ Ամեն անգամ որ այսպէս կ'դպէին՝ կայլանի դիտեց որ սրունքը կ'ստանդային ճիշտ էլեկտրական մեքենային կամ փայլակին զօրութեամբ ցնցուած կերպով։ Բայց այս անգամ չէր կարող տեսնել որ էլեկտրական հոսանուտ մ'արտաքուստ անոր վրայ աղդած լինի, այնպէս որ ենթադրեց թէ էլեկտրական հոսանուտ մը պիտի լինէր նոյն իսկ սրունքին մէջ, որ շրջան կ'ընէր ամեն անգամ որ սրունքին երկու ծայրերը մետաղով միանային։ Կալվանիի այս դիւտերն ամեն հեռաւոր երկիրներու մէջ սկսան լսուիլ կալվանականութիւն անուամբ, իսկ ենթադրեալ հոսանուտը կալվանական հոսանուտ կոչուեցաւ։

Այն ամեն հետաքրքրութիւն մարդոց մէջ որ այս նոր դիտին ուշադրութիւն դարձուցին, կ'գտնուէր Ալէքսանդր Վոլտա, Բավիայի համալսարանի բնական իմաստասիրութեան ուսուցիչն, որ ծնած էր ի Գոմօ 1745ին, և այն ժամանակ հանրածանօթ բնախօս մ'էր։ Վոլտա՝ բաւական չհամարեց կալվանիի փորձերուն նկարագիրը կարդալ։ Ինքն ևս այդ փորձերը կրկնեց և սկսաւ կասկածիլ որ էլեկտրականութիւնը գորտին սրունքին մէջ չէ, այլ յառաջ եկած էր երկու մետաղներու միջոցաւ, այս է՝ պղինձ և երկաթ, որոց վրայ սրունքը կախուած էին և որոց վրայ կ'ներգործեր միսին տաքութիւնը։

Ահա այն ժամանակ սկսաւ խիստ նշանաւոր վիճաբանութիւն մը։ Վոլտա կ'պնդեր թէ՝ էլեկտրականութիւնը յառաջ կ'գար ներսէն, մինչդեռ կալվանի կ'ըսեր թէ ներսէն կ'ծագի։ Ամեն անգամ որ նոր փորձ մ'ընելով

Կալվանի կ'ջանար հաստատել իր կարծիքը, Վ.ոլդա ցույց կ'տար որ կարելի էր ելեկտրականութիւն արտադրել առանց կենդանիի, մինչև որ վերջապես Կալվանի փորձ մը գտնելու յաջողեցաւ, որով կ'յուսար Վ.ոլդան բոլորովին լուեցընել։ Նա փորձով գտաւ որ երբ դորտի մը սրունքին ջիղն՝ որ «ծնոյն ջիղ (crural nerve) կ'կոչուի, մերկ թողու և անոր ծայրը սրունքին արտաքին մկանունքին կպչէ, կաթող է ցնցումներ յառաջ բերել առանց «Ե Դպոյէ։ Բայց Վ.ոլդա չուտով համոզուող մարդ չէր։ Նա միշտ կ'պնդեր թէ զանազան հոսանուտներն ու հիւսուածներն իրարու մօտ բերուելով է որ ելեկտրականութիւն կ'պատճառեն և թէ կենդանիին մէջ հոսող ելեկտրական հոսանուտ չկար։ Այս միջոցին՝ երբ ճշմարտութիւնը հաւանօրէն պիտի ելեան գար վիճաբանութեան չնորհիւ, Կալվանի մեռաւ (1798) աղատ ասպարէզ թողլով Վ.ոլդայի։ Քանանութ տարի չարունակ կենդանային ելեկտրականութեան խնդրոյն վրայ խօսող չեղաւ։ Բայց հիմակ դիտենք որ այս երկու դիտումներուն ուսուցիչը իրաւունք ունէին։ Վ.ոլդա իրաւունք ունէր ըսելով թէ՝ պատշգամին վրայ դորտի սրունքին ցնցումները յառաջ կ'գային երկու մետաղներու չփմամբ որ հաղորդակցութիւն ունէին հոսանուտին հետ, մինչդեռ Կալվանի իրաւունք ունէր ըսելով թէ՝ կայ ելեկտրականութիւն կենդանիներու մէջ որ կ'ներգործէ առանց որևէ արտաքին օգնութեան։ Նօպիլի անուն Իտալացի մը 1826-ին կրկնեց Կալվանիի փորձն և կալվանոչափ անուն գործի մը ունենալով, որ կարող էր ամենէ թեթև ելեկտրականութեան հոսանքն զգալի ընել, հաստատեց որ իրօք այդպիսի հոսանք մը կայ գորտին մէջ, և այնուհետև յայտնի եղաւ որ ամեն կենդանիներու համար հաստատուն բան մ'է։

Սակայն նոյն միջոցին Վ.ոլդա նաև շատ նշանաւոր գիտողութիւն մ'ըրած էր, այսինքն թէ՝ երբ երկու տարբեր մետաղներ իրարու կցուին տամկութեամբ և ուրիշներէ զատուին, ելեկտրական հոսանք կ'արտադրեն։ Այս բանս կարելի է փորձել իր ամենէ պարզ ձևով։ Եթէ կէս բենի մը և եր-

կու քաշէս չինկոնոյ արծաթի դրամ մ՚առնելով՝ մին լեզուիդ վրայ և միւսը տակը դնես, նշանակելի մի բան չպիտի ղգաս, ցորչափ այդ մետաղներն իրարմէ անջատ մնան, բայց երբ անոնց ծայրերն իրարու միացընես՝ լեզուիդ վրայ կծկծու մի բան պիտի ղգաս, որով պիտի իմանաս թէ մետաղներուն մէջ էլեկտրական հոսանք մը տեղի կ՚ունենայ։ Եթէ արծաթէ դրամն շրթունքիդ ներքև դնես, այնպէս որ պղինձ դրամն բերնէդ դուրս մնայ, թերևս կարենաս տեսնել իսկ թեթև մի կայծ երբ երկու մետաղներն իրարու միանան։

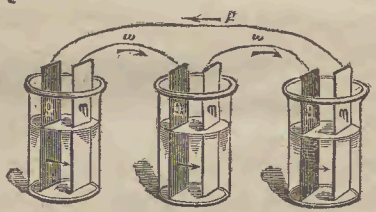

Պատկեր 46

Վ. ԼԱՄՅ ԲԱԺԱԿԱՊԱԿԸ։

Զ. գինկ. պ պղինձ, ա, ա, բ դասընդդ ընելդր. աջընդրը կը ցոյցընէ դրական հոսանդի ընդացդը։

Ոչ միայն վոլդա դասաւորութիւնն երկու մետաղներու մէջ կարևոր էր, այլև եթէ ջրին մէջ մի քիչ թթու դրուի՝ մեծապէս կ՚աւելցընէ էլեկտրականութեան ոյժը։ Պատկեր 46 ցոյց կ՚տայ իր չինած առաջին էլեկտրական մարտկոցը, որ հիմակ ևս կ՚գործածուի սովորաբար պարզ փորձերու համար։ Այս մարտկոցին մէջ պինկի մէն մի կտորը միացած է պղնձի կտորի մը հետ, և ուր որ այդ երկու մետաղները միացած չեն՝ նոյն բաժակին մէջ կը դանուին, այնպէս որ հեղուկն անոնց մէջ իրրև կապ կը դործէ։ Հիմակ դիտենք մենք ինչ որ վոլդա չդիտէը, այսինքն՝ քիմիական փոփոխութիւն մը տեղի կ՚ունենայ պինկի և թթուաւոր ջրին մէջ, որով դործողութիւնը կ՚կատարուի, բայց տակաւին ճշդիւ չդիտենք թէ նոյն իսկ էլեկտրականութիւնն ի՞նչ է։ Շարժուձի 46 պատկերին մէջ

կ՚սկսի Զ ի ձախ կողմէն։ Ա.յս տեղ՝ հոսանքը յառաջ կը դայ թիթուին և ջրին ներգործութեամբ դինկին վրայ, և ապա կ՚անցնի Պ պղինձին վրայ։ Յետոյ՝ թելին երկայնքէն մինչև միւս Զ, և այսպէս մինչև յետին բաժակը կը հասնի, երբ ք թելին միջոցաւ ետ կ՚տարուի դինկի առաջին կտորին և այս կերպով շրջանը կ՚աւարտի։*

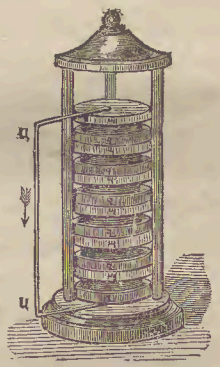

Պատկեր 47

վ՚օլթայեան կոյտակ։

ղ, դինկ։ պ, պղինձ։ ա, ա, ախնակ որ կը գտցնէ վերջին պղինձայ կոյտը յատակէ դինկէ հեռ։

Ա.յս մարտկոցը կ՚կոչուի բաժանելոյ պոակը, և թէպէտ այսքան պարզ է, վօլտայի չենած երկրորդ մէկ մարտկոցին չափ նշանաւոր չեղաւ, որ ցարդ վ՚օլտայեան կոյտակ կամ սիւնակ կ՚անուանի (տես 47 պատկեր)։ Ա.յդ մարտկոցին մէջ մետաղներն իրարու վրայ դրուած են և հաստ թղթի կամ ասուի մանր կտորներ ունին իրենց միջև, որոնք աղով և ջրով թրջած են։ Մարտկոցը կ՚վերջանայ յատակին կողմէ դինկի թանաքով մը և գագաթին կողմէ՝ պղնձի թանաքով, և ասոնք միացած են Ա, Ա թելով։ Ա.յս մարտկոցին շուրջը կ՚կատարուի գործողութիւնը ճիշդ այնպէս ինչպէս կ՚կատարուէր բաժակներու մէջ, և Թ, Թ թելը կեդրոնէն կարուի և անոնց ծայրերը փայտածուխի կտորներ դրուին (որ վատ հաղորդիչ լինելով՝ էլեկտրականութիւնը դժուարաւ ելք կ՚գտնէ) շողշողուն կայծ մը պիտի փայլի ծայրերուն միջև որքան ժամանակ որ մարտկոցը գործէ։ Ներկայ դարուս սկիզբը Հ. Տէվի բնագէտն 3,000 խղիկ ունեցող մարտկոցի մը միջոցաւ յաջողեցաւ յառաջ բերել պայծառ լուսաւոր կամար մ՚այդ թելերուն մէջ՝

* Միշտ թելէն երկու հոսանք կ՚անցնի — դրական հոսանքը, որ պղնձէն կ՚ելնէ և դինկին կ՚անցնի, և ժխտական հոսանք որ հակառակ ճամբով դինկէն պղնձին կ՚երթայ։ Բայց շփոթութեան առաջն առնելու համար դրական հոսանքը միշտ հոսանք կ՚կոչուի, առանց միւսին կարեւորութիւնն տալու։

որոց ծայրերը կային ածուխ, և արդի էլեկտրական լոյսին սկիզբն այս գործողութեան մէջն է։ Վոլդա իր վոլտայեան կուտակն աւարտեց 1800ին՝ ճիշդ դարուն վերջն, և այս հարեւանցի նկարագրէն կարելի է հասկընալ թէ ինչ մեծ քայլեր առած է էլեկտրականութիւնն անցեալ յիսուն տարուան միջոցին։

Ֆրանքլին էլեկտրականութեան բուն ոյժը հաստատեց. ցոյց տուաւ որ փայլակին նման է և զայն երկրէց երեսէն վար բերաւ. Կալվանի հաստատեց անոր գոյութիւնը կենդանիներու մէջ և Վոլդայի դիւտերուն ճամբ բայ բացաւ. Վոլդա մեծ քանակութեամբ էլեկտրական հոսանուտ արտադրեց երկու մետաղներու և թթուալի ջրի միջոցաւ, այնպէս որ անընդհատ հոսանուտ մը պահեց և հեռաւոր տեղեր տարածեց՝ այս պայմանաւ որ շրջանն անվթար մնայ։ Ահա այս դիւտերն եղան պատճառ էլեկտրական հեռագրին և լոյսին, և թէև առաջին քայլեր էին սոսկ, բայց երբ օգուտները կ'վայելենք միշտ պարտաւոր ենք յիշել Ֆրանքլինի, Կալվանիի և Վոլդայի անուններն որ էլեկտրական դիտութեան մեծ ռահվիրներն եղան։

Հարցափնոտած էլեկտր էրթեր. — ՖՐԱՆԲԼԻՆԻ Փորձերն եւ դիտողութիւնք էլեկտրականութեան վրայ, 1789. ԲՐԻՍԴԼԻԻ Էլեկտրականութեան վրայ, 1785. ԹՈՄՍՐՆԻ Արքունի ընկերութեան պատմութիւն. ՊԻՆԷՏԻ Բարեգիտութիւն. ՖԱՎՆՈՒԶԻ Ֆիմիաբանութիւն. ՈՒԻԼՔԻՆՍՐՆԻ Կալվանութիւն։

ԳԼՈՒԽ Լ.

Երաժշտական ընդհատակեայ հայե — Սօվէօր — Պերնուլլի, Էօյլեր, Լակրանժ — Հանգոյցներ և հատուածներ — Շլադնի — Ափսե, զանգակ և ձնծղայ — Թրթռուածներով յատակ եկած աւազէ պատկերներ։

ԵՐԱԺՇՏԱՑԻՆ ԹՐԹՌՈՒՄՆԵՐՈՒ ՀԱՇԻՒԸ. ՍՕՎԷՕՐ, 1700· — Նիւտընը (Նէվտօն) իր ձայնական տեսութիւնը հրատարակեր էր և արդէն մի քանի աւելի յատակ գաղափարներ սկսեր էին երևան գալ ձայնական թրթռումներ ա-կանջին հասնելու կերպին վրայ, երբ զանազան չափագէտներ իրենց բան գործ ըրին երաժշտական խազեր արտադրող ձայնային կանոնաւոր թրթռումներու օրէնքը գտնել։ Ա.յս գիտուններուն մէջ ամենէ անուանիներն էին Սօվէօր (1653–1716), Դանիէլ Պերնուլլի (1700–1782), Էօյլէր (1707–1783) և Լակրանժ, որու վրայ վերջէն պիտի խօսինք աստղագիտութեան առթիւ։

Ա.սոնցմէ պէտք է յիշել որ Պիւթագորաս հնչող տախտակի վրայ մի թել տարածելով (հատոր Ա. երես 10) և-երաժշտական խազեր գտած էր, որոց տարբերութիւնները կախում ունէին թելին այլատարածան երկայնութիւններէն։ Նոյնպէս կալիլէ ցոյց տուած էր (երես 68) թէ՝ չէ պարզ աղմուկ, այլ երաժշտային խազ մ'առաջ բերելու համար, պէտք էր որ օդին տրուած հարուածները կանոնաւոր միջոցներու մէջ իրարու հետևին և թէ որքան շուտ զարնեն մեր ականջին թրթռումներն այնքան բարձր է լսուած խազն։ Ուստի երկու մարդիկ՝ Նօպլ և Բիկօ 1676ին շատ հետաքրքրաշարժ փորձեր ըրին ձկտեալ թելերու բաժանմանց վրայ։ Բայց այս է զարմանալին որ խուլ մի մարդ՝ կամ մի այնպիսի անձն որ անկատար կերպով կը լսէր, առաջին անգամ ճշդրիտ փորձեր ըրաւ մանաւանդ խազին մ'առաջ բերած այլև այլ թրթռումներու թուոյն վրայ։

Ցոլսեվ Սօվէօր երկրաչափին 1653ին ծնաւ։ Իր ծնելէն

եաև եօթն տարի խուլ մնաց, և ինչպէս լեզուն՝ նոյնպէս լսողութիւնը շատ թերի էր իր բոլոր կենաց մէջ։ Սակայն այս մարդն, որ նշանաւոր չափազէտ մ'էր, շատ մեծ հաճոյք կ'զգար ձայնի մաթեմատիքական տեսութիւնն ուսումնասիրելով։ Սովէօր նկատեր էր որ երաժշտութեան մէջ մեծ չփոթութիւն կ'տիրէր, վասն զի չկար հաստատ խաղ որմէ ամեն մարդ համաձայնութեամբ սկսէր, և այս խաղը ստանալու համար կարևոր էր թրթռումներու ծանօթ թիւի մը վրայ խաղ մ'որոշել։ Բայց այդ թրթռումները ինչպէս համրել պէտք էր։

Սովէօր հետևեալ մեթոդը մտածեց։ — Աչքն երաժիշտները գիտեին թէ՝ երբ երկու տարբեր երկայնութեամբ փողեր կամ օրինդներ միասին հնչուին, որովհետև կարճագոյն փողին մէջ օդային կոհակն աւելի շուտ եա կ'քշուի քան թէ երկարագոյն փողին մէջ, հնչիւններն ալ աւելի արագ պիտի հասնէին կարճագոյն փողէն, ճիշդ ինչպէս որ կարճ քայլեր առնող մարդու մը տրոփիւններն աւելի յաճախ կ'լսուին քան թէ մեծաքայլ մարդունը։ Հիմակ ենթադրենք թէ երկու փողայինները ադաւարան ունին, մին Ա, 8 ոտք երկայն, և միւսը Բ, 9 ոտք երկայն։ Ա.ը Բ.էն մէկ իններորդ կարճ լինելով՝ այս փողէն ելնող հնչիւնները մէկ իններորդ աւելի արագ պիտի լինին, այնպէս որ երբ Ա.ինը հնչիւն հանէ Բ.ին վրայ ամբողջ մէկ քայլ հասած պիտի լինի, այն միջոցին որ Բ միայն ութ հնչիւն հանած է։ Աչք՝ քանի որ հետզհետէ Ա. չահելու վրայ է, իր հնչիւնները պիտի հասնին Բ.ին հնչիւններուն՝ մինչև տեղ մը, բայց երբ ամբողջ շրջան մը բոլորէ, պիտի դայ վայրկեան մ'ուր երկու փողերը միասին պիտի հնչեն։ Այս գործողութիւնը յառաջ պիտի բերէ ինչ որ երաժիշտները կ'անուանեն ջուկ կամ ձայնի բարձրագոչ հարուած կանոնաւոր միջոցներու մէջ՝ ամեն անգամ որ երկու փողերը միասին հնչեն։

Խմբագիր-Տնօրէն Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ

ՊԱՏՄԱՆՔ ԲԱԺԱՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ

Աբեղեան Մամլոյ տարեդինն է իւմիրի համար $3\frac{1}{2}$ արծաթ մէճիտիէ, իսկ դուրսերու համար 4։

Խմբագրութեանս վերաբերեալ ամեն նամակ, ձեռագիր պէտք է ուղղել առ խմբագիր-Տնօրէն Մ. Մամուրեան, Մեսրոպեան վարժարան։

Ամենէն նամակ կամ ծրար չընդունուիր։

ԴՈՐՄԱՆՈՒԼՈՒԹԻՒՆ

Բաժանորդ դրուիլ ուղղելը կրնայ դիմել նաև,

ՋՄԻՒՌՆԻԱ առ խմբագիր-Տնօրէնն։

Կ. ՊՕԼԻՍ Մեծ. Ն. Կ. Պէրպէրեան. Ս-ԼՄան համար, Ր՝ 14։

ԴԱՀԻՐԷ » կարապետ Պ. Շէրիճեան։

ՏՐԱՊԻԶՈՆ » Ս. Էթմէքճեան։

ՀԱԼԷՊ » կարապետ Գրիգորեան։

ՄԱՐԱՇ » Յ. Տէր Ղազարեան։

ՊՕՓՈՒՇԱՆ Արժ. Տ. Պօղոս Յակոբեան։

ՄԱՐՍԻԼԻԱ Մեծ. Ս. Միրզայեանց։ M. S. Mırzayantz. MARSEILLE.

ԼՕՆՏՕՆ » Ս. Գ. Սիւքիասեան։ Messrs. S. G. Sukiassian & C⁰. LONDON.

ՄԱՆՉԷՍԹԷՐ » Յ. Յովակիմեան։ O. Ovaghimian Esqre. MANCHESTER.

ՎԷՆՆԱ » Զ. Բոբովիչ։ M. Z. Popowits. WIEN.

ՆԻՒ-ԵՕՐՔ » Բ. Գուրեան։ M. P. Courian. NEW-YORK.

ԹԻՖԼԻՍ » Շավէրդով։ Agence de journaux de M. Chaverdow. TIFLIS.